ÉDES ANYANYELVÜNK

IX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1987. OKTÓBER–DECEMBER
ÁRA: 10,50 FORINT

Száz éve született Áprily Lajos költő, nyelvünk párját ritkító formaművésze. Képeink: mozzanatok a költő életéből (arcképe, fiatalkori fényképe, dolgozószobája, a „barátcella" Szentgyörgypusztán, kirándulás Erdélyben és a visegrádi várban családja körében)

A tartalomból

Lőrincze Lajos:
„Engem az erdő véd s szeret"

Koltói Ádám:
Mire való a borravaló?

Benkő Loránd:
Tudatosítsuk az anyanyelvi eszményt!

Seregy Lajos:
Azok a címek!

Grétsy László:
Asszonyrag, fokozóképző és társai

Fürtös Gusztáv:
Vodka a zongorában

Szende Aladár:
A diákok nyelvhasználatáról

Berényi Zsuzsanna Ágnes:
Diákok aranyköpései

Szathmári István:
Monyorókerék

Bozsik Gabriella:
Van-e Mátravidék, Tiszamente?

Makk Attila:
Kesernyés gyümölcs

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.
A szerkesztőbizottság elnöke: Lőrincze Lajos
Szerkesztőbizottság: Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, Koltói Ádám, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő: Bencédy József
Szerkesztő: Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.
Szerkesztőség: Budapest, Batthyány u. 3 1015
Telefon: 156-492
Kiadja: a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat
Felelős kiadó: Siklósi Norbert vezérigazgató
Megjelenik negyedévenként.
Egy szám ára: 10,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (878222/09) Szolnoki Nyomda
Felelős vezető: Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

A velszi nyelvművelők

Ha a nyelvművelésre külföldi példákat akarunk hozni, leginkább az angolokra, az oroszokra, a németekre, a franciákra, a spanyolokra hivatkozunk. Holott – azt hiszem – számunkra érdekesebb és tanulságosabb: miképpen óvják nyelvüket a kis népek.

A 13. században az Aranyballadából ismert Edwárd király, angol király meghódította Waleset. Azóta küzd a velszi nép a maga ősi nyelvének fennmaradásáért. Századunk első évtizedeiben már csupán hegyi pásztorok, a világtól elzárt völgyek parasztjai beszélték a kelta nyelvcsaládba tartozó velszi nyelvet. Az ötvenes évek óta azonban egyre terjed a nemzeti nyelv használata; ma már a lakosságnak több mint a fele beszéli a hajdani bárdok nyelvét; sok iskolában már kötelező a velszi nyelv tanulása. A televízió egyik csatornája velsziül ad műsort.

A bangori egyetemen szótárakat szerkesztenek azzal a céllal, hogy a különféle tudományok angol szakkifejezéseit – ahol csak lehet – velszi szavakkal pótolják. Az ősi szókészlet természetesen nem elegendő a modern világ kifejezésére. A kelta szavakat képzéssel, összevonással, bontással teszik alkalmassá az új szerepre. A tudományos munkacsoportot például ők nem *team*-nek nevezik, az irányzatot nem *trend*-nek, – de még a *beefsteak*-re és a *hot dog-ra* is saját kelta szavuk van.

E nyelvművelő és nyelvépítő mozgalmat igencsak bátorította a mintegy hatvan éve függetlenné vált ír állam hasonló törekvése. Az írek és a velsziek ugyanis közeli nyelvrokonok. Mindkét népet az angol és normann hódítók űzték el, előbb csak a brit sziget nyugati végeibe, majd a tengeren át... Gyakran mondogatják félig tréfásan, félig komolyan „A velsziek valójában azok az írek, akik nem tudtak úszni."

Gyárfás Endre
(Budapest)

Tartalom

Gyárfás Endre: A velszi nyelvművelők . . . BII
Grétsy László: Asszonyrag, fokozóképző és társaik . . . 1
I. Gallasy Magdolna: Böngészde . . . 2
Rozslay György: Használati utasítás . . . 2
Koltói Ádám: Mire való a borravaló? . . . 3
Fürtös Gusztáv: Vodka a zongorában . . . 3
Lőrincze Lajos: „Engem az erdő véd s szeret". . . . 4
Makk Attila: Kesernyés gyümölcs . . . 5
Dömötör Adrienne: Újra úgymond . . . 6
Büky László: Olvasat . . . 7
Szablyár Ferenc: Petőfi Sándor: Még alig volt reggel... . . . 8
Balázs Géza: (Rá)Diókör és IC stúdió . . . 9
Berényi Zsuzsanna Ágnes és Soós Károly: Diákok aranyköpései . . . 9
Szathmári István: Monyorókerék . . . 10
Seregy Lajos: Azok a címek! . . . 10
Szende Aladár: A diákok nyelvhasználatáról . . . 11
Benkő Loránd: Tudatosítsuk az anyanyelvi eszményt! . . . 12
Kovalovszky Miklós: Az utcanév is lehet műemlék . . . 12
Deme László, Miskolczi Margit, Kerekes Barnabás: Mozgalmi híreinkből . . . 13
Pásztor Emil: „Meg lett" vagy „meglett" . . . 14
P. Kovács Imre: A kötőjelek divatja . . . 15
Bozsik Gabriella: Van-e Mátravidék, Tiszamente? . . . 15
L. J.: Deme László–Grétsy László: Iratszerkesztési és -fogalmazási tanácsadó . . . 16
L. J.: Szilágyi Ferenc: Sokféle neveknek magyarázatja . . . 16
Nyelvünk játékai . . . 16
Postaláda . . . BIV

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA KÖNYVTÁRA

Asszonyrag, fokozó képző és társaik

Amikor ez év tavaszán, a magyar nyelv hete alkalmából Egerben jártam, örömmel értesültem arról, hogy a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola néhány lelkes nyelvész oktatója szakszótárt készít diákok számára; olyan szótárt, amely az iskolai tantárgyak szakszóanyagában igazítja el ifjú olvasóit. A gondolat kitűnő. Meggyőződésem, hogy ha a szótár elkészül, nemcsak a fiatalok fogják olvasgatni, hanem szüleik is, főleg az általános iskolai tanulók szülei. És nem lesz csoda, ha így tesznek, hiszen őket is érdekli, mit tanul a csemetéjük, ugyanakkor pedig kínos bevallaniuk, hogy ezt vagy azt a matematikai, biológiai stb. szakszót nem ismerik, sohasem hallották. Vagy itt van a nyelvtan. Ki tudja, nem okoz-e nekik nehézséget egy-egy olyan nyelvtani műszó, mint *módosítószó, toldalék* vagy *morféma?* Nos, ez a készülő szakszótár eloszlatja majd a gondokat.

Előbb-utóbb remélhetőleg valóban eloszlatja, azonban addig is ügyelnünk kell, nehogy bárkit is – akár fiatalt, akár felnőttet – félrevezessünk a nyelvtani műszavak használatában. Sajnos, erre is akad példa, nem is egy, különösen a keresztrejtvényekben. Sohasem rejtettem véka alá, hogy a keresztrejtvényeknek az anyanyelvi ismeretek megszilárdításában s az anyanyelvi tudatosság megerősítésében betöltött szerepét igen nagyra tartom. Akkor azt sem szükséges elhallgatnom, hogy a hibás műszavakat terjesztő rejtvények, bizony, sokat ártanak a téves ismeretek hirdetése révén. Felsorolom ilyen irányú észleleteimet.

HÁNY T-VEL?

Egy rádióhallgató hívta fel a figyelmemet arra, hogy az Útitárs című rejtvényfüzet egyik keresztrejtvényében ez a meghatározás olvasható: *Tárgyrag,* a definícióhoz tartozó megfejtés pedig a rejtvényben két *t* betű. Hát nem elszomorító? Hogy a *kulcs* tárgyragos alakja *kulcsott,* a *könyv*-é meg *könyvett?* De hiszen már a kisdiákok is tudják – legalábbis remélem –, hogy a tárgy ragja mindig csak egy *t!* Kérem hát olvasóinkat, ne a rejtvénynek higgyenek, hanem annak, amit az iskolában tanultak a tárgyragról. Az a helyes.

KÉPZŐ – JEL – RAG

Mi a képző? Mi a jel? Mi a rag? Ha e három részből álló kérdéscsoportra egyetlen meghatározással kellene válaszolnunk, valami effélét mondhatnánk: mind a képző, mind a jel, mind a rag olyan hang vagy hangcsoport, amely általában a szó végéhez járul, s amely a szó jelentését megváltoztatja vagy némiképp módosítja, illetve a szónak más szavakhoz való viszonyát fejezi ki. Még közös nyelvtani műszóval is megnevezhetjük őket. Ez a műszó: *toldalék.*

Együttes megnevezésükkel a mindennapi életben általában nincs is gond, legföljebb az iskolában, ahol a diákok a tananyag keretében foglalkoznak a nyelvi jelrendszerrel, a nyelvi elemekkel. Azt viszont újságolvasás, rejtvényfejtés közben is tapasztalhatjuk, sokan nincsenek eléggé tisztában azzal, hogy mi is a különbség a képző, a jel és a rag között. Talán nem árt olvasóink emlékezetébe idéznem a hétkötetes értelmező szótár megfogalmazását. A képző a szótár szerint „olyan, önállóan nem használt nyelvi elem, amely a szóhoz illesztve annak jelentését megváltoztatja, új szót képez". A jel „a képzővel és a raggal szemben az a toldalék, amely a szónak sem jelentését, sem mondatbeli szerepét nem változtatja meg, hanem főleg a szó fogalmi tartalmát módosítja valamely meghatározott irányban". (Így pl. beszélhetünk a többes szám, a középfok, a felsőfok, a felszólító vagy a feltételes mód jeléről.) A rag pedig a szó végéhez járuló olyan hang vagy hangcsoport, amely „a szó jelentését változatlanul hagyva mondatbeli szerepét fejezi ki, és a szavakat mondattá kapcsolja össze".

Ezek után most már nincs más dolgom, mint hogy bemutassam azt a három példát, amelynek kedvéért az iménti fogalomismertetőt tartottam. Az első a Nők Lapjából való. Egy rádióhallgató figyelt föl a lap egyik keresztrejtvényében erre a meghatározásra: „A múlt idő ragja". Aligha kell bizonygatnom, hogy a két *tt,* amelyet e meghatározás alapján kell beírni a rejtvény kockáiba, nem ragja, hanem jele a múlt időnek.

Két további példámat egyaránt Neumann Edit perbáli rádióhallgató szívességéből idézhetem. Ezt írja levelében:

„Két rejtvényben azonos típusú hibára bukkantam. A toldalékok, vagyis a ragok, jelek, képzők felcseréléséről, a rájuk való téves utalásról van szó. Mindkét rejtvény a Népszavában jelent meg. Az egyikben ez a meghatározás olvasható: »Fokozó képző«. A felelet: *leg.* Csakhogy a *leg* nem képző, hanem a felsőfok jele. A másikban pedig ez: »Asszonyrag«. A beírandó válasz: *né.* Igen ám, de a *-né* feleségjelölő szócska semmiképpen sem rag, hanem képző."

NEM TILTÓSZÓ!

Térjünk át ismét más résztémára! Rejtvényfejtés közben nemegyszer tapasztaljuk – olyan gyakran, hogy fölösleges volna konkrét példákra utalnom –, hogy a „tiltószó" meghatározásra ez a szó felel: *sem.* Érdemes hát megjegyeznünk: más a tiltószó, és más a tagadószó! Az előbbi olyan szó, amely valaminek a tiltását, megtiltását fejezi ki. Ilyen szavunk összesen kettő van: a *ne* és a *se.* (Részben ilyen még a *nehogy.*) Más a tagadószó, amely valamilyen mondat vagy mondatrész tagadásának kifejezésére szolgál, pl. *nem, sem, korántsem.* A két fogalom egybemosásának talán az az oka, hogy az egyik tiltószó, a *se* tagadószóként is használatos, pl. „*Se* pénz, *se* posztó". Ez azonban nem mentség a hibás műszóhasználatra.

IGENÉVKÉPZŐ, DE MILYEN?

Végül egy olyan műszóhasználati tévedésre mutatok rá, amelyre a Nők Lapjában közölt keresztrejtvények megfejtői figyelhettek fel többször is. A hiba lényege a melléknévi és a határozói igenév összetévesztése. Az ez évi 3. szám keresztrejtvényének szerzője melléknévi igenévképzőnek nevezi a *-ve* képzőt, a 6. számbeli rejtvény készítője pedig ugyancsak melléknévi igenévképzőnek a *-va* képzőt. Talán mondanom sem kell, mind a *-ve,* mind a *-va* a határozói igenév képzője. Ezt nemcsak a rejtvénykészítőknek illik tudniuk, hanem a rejtvények megfejtőinek is. De hát hogy tudják akkor, ha éppen a rejtvények megtévesztik, félrevezetik őket?

*

Egy szó mint száz, nagyon várom már azt az iskolai szakszótárt. Meggyőződésem, hogy az anyanyelvi népművelésnek hasznos eszköze lesz.

Grétsy László

Böngészde

A *böngészde, böngész, böngészik* szavak manapság terjedni látszanak, főként a *böngészde*. Ez a *-de* képzős szó a kereskedelemben új használati körben, egyes üzletek jó magyar neveként jelentkezik. A böngészés vonzó dolog, ez az elnevezés jobb, mint a részben hasonló szerepet ellátó, de kevésbé jó asszociációkat keltő „turkáló" név; hangulatosan és kifejezően magyar; a *-da, -de* képzőt is már megszoktuk a szolgáltatást jelző nevekben: *cukrászda, óvoda, uszoda.*

„Böngészde" – hirdeti egy felirat kint az üzlet fölött vagy bent egyik részlege neveként. A könyvkereskedések táján már régóta ismert dolog az: nagyapáink, apáink „böngészdékbe" jártak tankönyveiket beszerezni (akkoriban természetes módon: használt könyveket), meg másféle könyvek között is „böngészni", s az olcsóbb kínálatból a számukra érdekeset kihalászni. Antikváriumoknak – vagy egy részüknek – Pesten is, vidéki városokban is szokásos neve volt ez. Napjainkra fölelevenedtek a hasonló böngészdék: a könyváruházban már régebben, s egyre több könyvesboltban találunk újabban is olyan polcokat, ahol a felirat jelzi, hogy ott érdemes keresgélni, mert régebbi kiadású, de akkor esetleg hiába keresett könyveket lehet ott fölfedezni, s ráadásul féláron vagy olcsóbban. A Könyvterjesztő Vállalat tájékoztatása szerint az efféle szolgáltatást hivatalosan is a Böngészde névvel jelölik.

Másféle áruk (régiségek, használt cikkek, ruhafélék és kiegészítő kellékeik) között is jó dolog böngészgetni; erre a tényre alapozza régitől eltérő berendezésmódját sok (nem könyvet kínáló) üzlet is: amit csak lehet, kiakasztanak, meg kupacokba raknak, hadd válogasson, turkáljon kedvére a vevő. Erre, a keresgélés, böngészés csábító lehetőségére utal – jó névadási alapként – a *böngészde* mint boltnév. Vannak kis boltok, melyeknek ez lett a neve (használt holmival is kereskednek), s vannak áruházak, kisebb boltok, ahol egy-egy részleget hívnak így. A „second hand (shop)" nevű boltok magyar megnevezésére pályázatot is hirdettek (az üzletnevek magyarosításával összefüggésben) –, nem tudom, pályáztak-e azok a cégtulajdonosok, akik már ezt megelőzően, másfél-két éve így nevezték el üzletüket, de mindenesetre a gyakorlatban jó választ adtak erre a kérdésre.

Maga a *böngészde* elnevezés megjelent már jó évtizede is, bár inkább csak javaslatként. A Magyar Hírekben (1976. július 5.) ír „f. b." egy Böngészde című cikkecskét arról, hogy ez legyen a kiterjedő újszerű üzletek neve: „Párizsban: boutique. Pesten: böngészde". Olyan mértékben nem terjedt el a név, mint a cikkíró remélte, de ismerni ismerik. Fiatalokat (egyetemisták több csoportját) megkérdeztem erről, pestiek is, vidékiek is ismerik a böngészdéket, a könyvesboltokat is, ahol vegyes, de főleg olcsóbb áruk között lehet keresgélni.

A közös jelentésbeli motívum az eddig emlegetett „böngészde"-félékben: a keresgélés. (S hozzá tartozik az is, hogy nem éppen a javában, de a jó fogás reményében.) A keresgélés az a motívum, amely a szó régi (féligmeddig már el is feledett) használatában is élt és fontos volt. A „böngésző" eredetileg a termés betakarítása és a gyümölcs, főleg a szőlő szüretelése után járt a földeken. Az elszóródott, ottmaradt szemeket gyűjtötte össze, az ottfeledett (vagy későbben beérő) szőlőt, málnát, epret stb. szedte le. Igencsak elterjedt dolog volt ez a böngészés; ezt az ország egész területéről ismeretes *böngész (böngészik, böngéz, bengéz, böngérez, böngészel, böngéző, bengéző)* is mutatja. Hasonló szavunk a *tallóz* is; ez a *tarlóból* származó szavunk is eredetileg a betakarítás vagy szüretelés utáni szedegetést, gyűjtögetést, keresgélést jelentette.

A *böngészés* (mint ahogyan a *tallózás* is) átvittebb értelemben is használatos lett, például apróhirdetések, újságok, cikkek közt szoktunk „böngészni". Vagy „tallózni".

Nagy utat tett meg a mezőgazdaságból elindult szavunk eredeti használatától a maiakig. Jelentése, használatának gyakorisága, használóinak köre is változott. Közös motívum benne a keresgélésre utalás. Ebben a jelentésben él leginkább: „böngészünk", ha valamit nézegetünk, s közben keressük a nekünk valót. Gyakran tesszük ezt sajtótermékekben, s a sajtó az, mely szokásossá váló sorozat- vagy rovatcímként megerősíti használatát. Volt Böngészde című 6 részes (válogató, szemelgető) tévéműsor, van Böngésző című rovat a Magyarországban, Hírböngészde című a Képes Újságban stb.

Gallasy Magdolna

Használati utasítás

A Ludas Matyi Baki baki hátán című sorozatában Timár György megjegyzései sok igazságot tartalmaznak. Most mégis vitatkozni szeretnék egyik kis glosszájával.

A Ludas 1987/15. számában ezt olvashattuk: „A tévé nyelvhelyességi műsora, az *Álljunk meg egy szóra* méltán pellengérezi ki az idegen gyártók által rossz magyarsággal elkészített használati utasításokat. Csak egyet mulasztott el elítélni műsorvezető és szakértő egyaránt: magát a használati *utasítást*. Sehol a világon nem utasítgatják a vásárlót, csakis mifelénk. Másutt udvariasan ellátják felhasználási *útmutatóval* vagy *móddal*. A „használati utasítás" nem nyelvi baki, persze. De attól még baki marad. Társadalmi."

Véleményem szerint Timár György túllőtt a célon a *használati utasítás* elítélésével. Értelmező kéziszótárunk szerint *utasítás* szavunk első jelentése: 'valaminek a végrehajtására vonatkozó hivatalos rendelkezés'; második jelentése: 'valaminek a használatára vonatkozó útbaigazítás, tájékoztatás'. Szótárunk ez utóbbi jelentés szemléltetésére éppen a *használati utasítás* szókapcsolatot adja meg.

A készülékekhez mellékelt használati utasításokat olvasván a vásárló sohasem érezte, és ma sem érzi, hogy őt udvariatlanul utasítgatják, s ezzel jogait csorbítják, hanem azt, hogy segítséget, irányítást kap a működtetéshez, felhasználáshoz. Ez azért is van így, mert még mai nyelvérzékünk számára sem ment feledésbe *utasítás* szavunk eredete, származása: a bizonytalankodó utasembert kellett úti célja felé *irányítani, utasítani*, vagyis *eligazítani*, a követendő útvonalról *tájékoztatni*.

Mivel a *használati utasítás* szókapcsolat meggyökeresedett, elterjedt és hibátlan kifejezés, aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy teljes jogú egyenértékesként megállja helyét a *használati útmutató, mód, tájékoztató, útbaigazító* változatok között. Sőt: néha kifejezőbb is ezeknél, mivel egy kissé érezteti, hogy a szöveg nemcsak tanácsokat ad, hanem előírásokat is ismertet. Különösen az elektromos készülékek, valamint a vegyészeti és gyógyszerészeti cikkek esetében van ennek jelentősége.

A fenti meggondolások alapján bízvást elmondhatjuk tehát, hogy az arra illetékesek adott esetben a többi közül nyugodt lelkiismerettel választhatják éppen a *használati utasítás* kifejezést is: nem vétenek vele nyelvünk tisztasága ellen, s eljárásuk *társadalmi bakinak* sem minősíthető, hiszen – az *uram* vagy *hölgyem* megszólításhoz hasonlóan – igazán nem kell féltenünk tőle közgondolkodásunk demokratizmusát.

Rozslay György

Mire való a borravaló?

Költői kérdés volt ez valaha, mert a szó lényegében nem mondott mást, mint amit sugallt. A *borravaló:* borra való; némi pénzmag az udvarias kiszolgálásért: köszönöm, igyék egy pohárkával mindkettőnk egészségére!

A szavak, mint érzékeny idegvégződések, tudósítanak az emberi állapotokról, viszonyaink változásairól. Ilyen a *borravaló* egyik rokona, a *baksis*. Ránk kacsint, jelezvén, hogy nem a kijelölt közút, hanem kacskaringós mellékúton jár az érdek. A *jatt* a maga argó keménységével ki is fejezi ezt: nem *meg*fizetünk, hanem *le*fizetünk valakit. Ez a funkcióváltozás új szakaszt nyitott eme pénzeszköz fejlődéstörténetében és nyelvi megjelölésében. Míg a *borravalót* a szolgáltatás után adtuk, inkább jó szívvel, addig a *baksist*, a *jattot* és az utánuk következőket előre csúsztatjuk oda, „muszájból".

A gazdasági változások erkölcsi módosulásokat is okoznak. A szavak erről is beszámolnak! A szóiker – *kenőpénz* és *csúszópénz* – már a „hiánygazdálkodás" szüleménye. Kancsal tekintetű szavak ezek, de olvasni lehet a szemükből: ha a dolgok szabályos menete megakad, kenni kell a gépezetet, s mindjárt kicsúszik valami...

Szépülés helyett arcmázolás, tisztesség helyett sunyiság, igazság helyett hamisság fűződik a *hálapénz* nevéhez. Nem a szó, hanem az őt használó és tönkretevő ember tehet róla, hogy a hangalak ártatlan csengése és a jelentés prostituált valósága nem felel meg egymásnak. Kívül szép piros az alma, de belül férges, fekete. Mert valljuk be: a *hálapénz*-t legtöbbször nem munkáért adjuk utólag, hanem „elvárásból" előre. Beteg dolog, orvosolni kéne...

Megjelent a *borravaló* családfáján a legújabb – vadhajtás. A *paraszolvencia*. Ez idegen. Nemcsak nyelvünktől idegen az eredete miatt, hanem társadalmi normáinktól is a mögöttes magatartás miatt. Kimondom e szóhasználatról a véleményem: erőszakos, képmutató, érzéketlen. Mert műszóvá lépteti elő a *paraszolvenciá*-t, ezáltal „hivatalossá", „tudományossá", tehát jogossá akarja minősíteni létét.

A *paraszolvencia* már nem *borravaló*. Semmirevaló. Tűzre való. De ez már így, különírva.

Koltói Ádám

CSÚSZÓPÉNZ

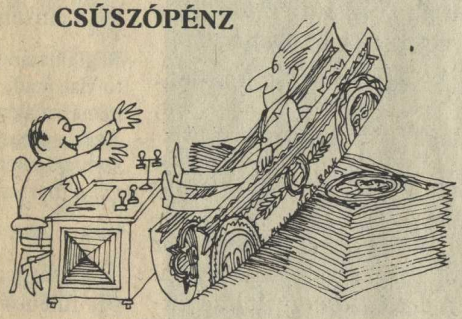

Vodka a zongorában

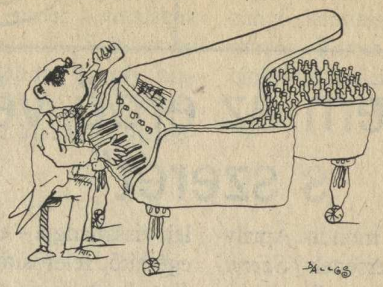

„Vodka a zongorában" – hallgatom a rádióból, s aztán kiderül, hogy zongora formájú bárszekrényről van szó. „S amikor a venni szándékozók erre rájönnek – mondja tovább a rádió –, röhögve hagyják el az üzletet." Ez aztán finom stílus! De nem az egyetlen példa. Egy fiatalaszszony mondja ugyancsak a rádióban: „A kisfiam édesen mosolyog, aztán röhög..." A szép indítást elcsúfítja ezzel a szóval.

Az utóbbi időben nagyon elterjedt a *röhög* használata. A használók nem tudják, nem érzik, hogy ezt csak rosszalló, pejoratív értelemben helyes használni? Ismeretlen volna előttük a *nevet, kacarász, derül, hahotázik, göcög* stb.? Vagy, ilyen természetűek lévén, vonzódnak a durva, ízléstelen szavakhoz? Fogalmam sincs, mi tetszhet ezen a szón, hogy olyan szívesen használják műveltebbnek mutatkozó emberek is ezt a rossz ízlést eláruló kifejezést.

Kisdiák koromban, ha valamelyikünk kiejtette ezt a szót, valaki mindig megjegyezte: „Csak a ló szokott röhögni."

Ha egy riportalany veszi nyelvére, a riporter vehetné a bátorságot, hogy közbeszóljon: „Úgy tetszik érteni, hogy nagyot nevetett?" Nem hiszem, hogy a tapintatos figyelmeztetés bárkit is megsértene. Ne feledjük: a Rádió kulturális intézmény, töltse hát be ízlésformáló, stílusszabályozó szerepét.

Vagy talán ezt nem is tartja lényegesnek?

Fürtös Gusztáv
(Budapest)

VIDÁM SAROK

Sznobriadó

Egyik ismerősöm megszólított:

– Mondja meg, legyen szíves, mit jelent az, hogy *sznob!*

Megmondtam, de láttam rajta, hogy nem győztem meg.

– Miért érdekli? – tudakoltam.

– Hallottam a rádióban, hogy még majd nálunk, Magyarországon is lehet *sznobriadó*.

Fölvilágosítottam a *sznob* és *szmog* közötti különbségről, majd elváltunk. Útközben azon gondolkodtam, hogy talán nem ártana sznobriadót is fújni...

Gerendeli György
(Dombegyház)

NYELVÜNK VILÁGA

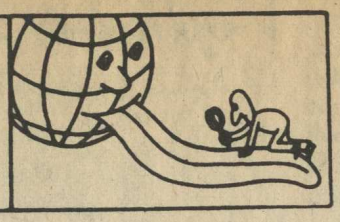

„Engem az erdő véd s szeret"

A címül írt mondat Április Lajos egyik versének *(Szeret az erdő)* első sora. Szerette s védte őt az erdő, mert ő is szerette és védte az erdőt, a természetet. Alig van a magyar költészetben még valaki, akinek olyan sokat jelentett volna a természet, aki olyan

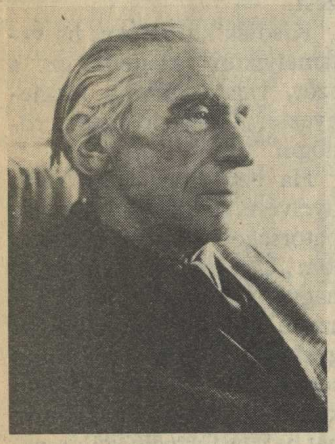

meghitt kapcsolatban lett volna madarakkal, fákkal, virágokkal, mint Április.

A száz esztendővel ezelőtt született költőhöz fűződő legelső emlékem és élményem nekem is: a természet és a nyelv szépsége, zengése, harmóniája. S ez az élmény és emlék azóta sem fakult meg; az idő, Április műveinek állandó olvasása és a költővel való személyes kapcsolatom csak elmélyítette, gazdagította.

A *Március* című vers ütötte meg az alaphangot, majdnem hat évtizeddel ezelőtt. Olvastam, hallgattam, szavaltam (mi akkor még nem „verset mondtunk", hanem szavaltunk); megkapott, magával ragadott a vers hangzása, zengése, dinamikus lüktetése. Olyan jó „tavaszi" vers volt; az élet megújulása, vizek, fák, madarak hangja, zenéje, a vers dallama, ritmusa, és rájuk felelve az emberi lélek visszhangja – egymást kiegészítő, felerősítő harmóniába olvadt össze:

A nap tüze, látod,
a fürge diákot
a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy ős evoét a fénybe kiált.

Aligha volt életemnek olyan esztendeje diákkorom óta, hogy márciusban – csendben vagy hangosan – ne idéztem volna ezt a verset. (Áprilishoz meg Tóth Árpád *Április*-a társult.)

De azt is mondhatnám, természetjárásom állandó társa Április; vele együtt nézem a madarak mozgását, repülését, tolluk színeit, hallgatom hangjukat, éneküket. És örülök a találó, számomra „új" szavaknak, a költő érzékletes nyelvi leleményeinek.

Az ő szemével látom a *páncélfényű* őszi varjakat, az avarban férget kereső, felfelrebbenő, *zirrenő* rigókat, a *pehely-madárka, leánykamadár könnyű lebegését*, a *szélben hintázó sirály-balett*-et, az *aranytüzes* gyíkot, a füvek közt lapuló *hószín* csiperkét; a zöld harkály fától fáig való *ívelését, girlandos* röpülését, a levegőben lengő, lebegő, hintázó, *cicéző* virágokat...

Hűs tengeri hajnal. Fedélzeten állok.
Madarak kísérnek, lebegő sirályok.
Úgy lengenek néha, mintha szálon húznám,
szárnyukon a hajnal, alattuk a hullám.
Hajladoznak, hullnak, incselkedve néznek,
fehérruhás lányok szebben nem *cicéznek*.
(Fehér kíséret)

Nemcsak lányok és sirályok cicéznek:

Most szólj, rigó. Hófoltok halni készek,
nyírfák körül szellő-szűzek *cicéznek*.
(Most szólj, rigó)

Hányszor láttam, figyeltem a vércsét, héját, ölyvet, amint szinte mozdulatlanul lebeg a levegőben! Ahogy Április is nézte:

Fény hull, álomba széditő.
Szúnyog-balett ring-leng a hőben.
És a ragadozó Idő
áll, mint az ölyv a levegőben.
(Fegyverszünet)

De a költő pontosan meg is tudta nevezni – az ölyv egyéb légibravúrjaival együtt – ezt a mozgó mozdulatlanságot:

Lengett, ringott, nyilallva felcsapott,
szitált s két szárnyát zárva, viszszahullt.
(Ölyv)

Rabok című versében az ölyvet *azúrkirály*-nak nevezi. A derült, kék égbolt, az azúrkék szín megnevezésére gyakran használja ezt a költői, szép zengésű szót.

Elálmélkodni megszokottakon:
az andezitre plántált ősi váron,
virágokon, felhőkön, patakon,
az *azúrban* kerengő vadmadáron.
(Ámulni még...)

A szajkó (a mi vidékünkön mátyásmadár) különleges kékségű szárnytolla nekem is kedves volt már gyerekkoromban, de Április versei még kedvesebbé, fénylőbbé tették.

...*azúr-kék* szajkó-toll csillant a fán
s hókristályos lett kalap és kabát:
a rikoltozva rebbenő madár
leverte rá a cifra bükk havát.
(Téli reggel)

Hogy a költőnek milyen jelentős volt ez a *szajkó-kék* (Kék sugarak), *csudakék* (Szeptemberi ég), mennyivel több volt egyszerű színmegnevezésnél, azt mutatják ezzel kacsolatos szóképei is. Például:

A derű színe. Eljátszik velem,
finom kék csíkot húz a lelkemen,
múlót, amilyent szajkó szárnya von
völgyünk felett, borongó, hűs napon.
(Az illanó szín)

Az idős embernek meg a gyermekálmok csodavilágát varázsolják vissza:

Leszállnak lelkem vén fájára ringva.
Így szálltak régi erdőszéleken.
Belesuhogtak gyermekálmaimba
s *Azúr-országgá* tették életem.
(Szajkók)

S a természet hangjai?

Én értem itt a madarak szavát,
ha jöttükről beszél a hangos ének,
ha sírják őszi búcsu bánatát –
S ha még dalolnék, ők is értenének.
(Értem a szót)

Valóban értette. A tavaszt jelző cinkehangot például:

Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfejü cinke
víg dithyrambusa: dactilusok.
(Március)

S a sárgarigó hangja is kedves fülének s szívének:

Ma új hang szólt a mámoros zenébe,
furulyáló hang, érzelmes, csodás:
hajnal körül a völgy orchesterébe
megérkezett az arany fuvolás.
(Oriolus galbula)

Különleges lehet a nyaktekercs hangja, de maga a madár is, amint „színt színnel rejtő lappangó helyén" diadalmasan dalol.

A hangnak oly *sugárzó színe* van,
hogy kertünkben körül megnő a fény.
(Jynx torquilla)

A tavasz mámorában *egy pityókos szajkó galagyol* (Zsenge március), s még a kakukk szavában is a virágba boruló természet részegítő mámorát hallja a költő:

Cseresznyevirág bomlik a hegyen,
tenger szirom, ideleng jószaguk.
Az egyik ág ring: rajta részegen
s rekedten szól egy bókoló kakukk.
(Májusi reggel)

Ősszel a vadludak

Szomorúan Vale-t rikoltanak
s teleírják V-vel a kék eget.
(Vale)

Télre kelve pedig

A völgy ezer hangjából egy maradt:
az ú,
a sziklafalban fenn van egy odú,
abból kiált egy társtalan bagoly.
Okarina-hang, mély és szomorú.
(Tél)

A madáréneket – a természet szigorú rendje szerint – a hideg szelek süvöltése váltja fel:

Ezek itt nem az „őszi hegedük",
ezek októbervégi orgonák.
Orkános ős-idő üzen velük,
földig hajolva hallgatják a fák.
Jaj-kórus is búg, óriási kar:
apokaliptikus zarándokok?
Milyen felséges zene-zivatar!
Akit szíven fog, nem sír: felzokog.
(Jelentés)

A madarak hangjáról – ezt még elmondom, befejezésül – egy kis „vitám" is volt Áprilyval. Nálunk volt egyszer, s a beszélgetés során – nem kis szorongással – előhozakodtam kételyemmel, kérdésemmel.

– Valóban daktilusokat mond „a picinyke szénfejü cinke"? Mert én anapesztusokat hallok. S a falumban is így utánoztuk, értelmeztük a *cinege* füttyét: *tutyikő, tutyikő, tutyikő;* azaz már jó az idő, tutyit, posztóból való könnyű lábbelit lehet felhúzni. Meg Szabó Lőrinc is így hallja a madarat: *nyitnikék.* Azaz: nyitni kellene, ki kellene takarni a szőlőtöveket, mert itt a tavasz. Meg hát Lajos bácsi is *kicsicsűr*-madárnak mondja a cinkét (Új cinkeszó), meg ezt is hallja az énekében, hogy *kicsi ér! kicsi ér!* (Koncert). Én hát úgy gondolom, hogy a cinke azt mondja: *ti-ti-tá, ti-ti-tá,* ez pedig anapesztus, magyarul „lebegő". A daktilus: *tá-ti-ti...*

A költő kedves mosollyal nézett rám. Hát attól függ – mondta –, hol hagyjuk abba...

Valóban, hol hagyjuk abba? Főként hol hagyja abba, meg hol kezdi a cinke. S mit hall ki az ember a verslábak hosszú sorából. (S eszembe villant: a Sándor Károlyt biztató szurkolók kezdetben nyilván azt kiabálták ütemesen: *Kar-csi, Kar-csi, Kar-csi.* S ebből Csikar lett...)

Nos, nem erőltettem a dolgot. De azóta azt is figyelem, tavaszi cinkeszót hallgatván, hogy kezdi, s hol hagyja abba zengő skandálását ez a kedves madár. Kinek fütyül a mi cinke-fülemilénk...

Lőrincze Lajos

Kesernyés gyümölcs

Örömmel olvastam Lőrincze Lajosnak az idegen szavak használatáról írt cikkét (Erotic show a night clubban), amelyben többek között a *grapefruit* magyar nevének használatát is szorgalmazza.

Nem vagyok hát egyedül! Eddig ugyanis azt hittem, csak nekem idegen, csak én nem tudom kiejteni e kesernyés déligyümölcs nevét. A zöldségesnél röpködnek a *grépfrű, gréfüi, grefrut* szavak, s én félszegen rábökök: abból kérek, ott, ami van...

Lőrincze Lajos azt írja, hogy a *citrancs* szó több kétnyelvű szótárban is helyet kapott, ám a Belkereskedelmi Minisztérium illetékesei nem tanácsolták, nem adtak utasítást a magyar szó használatára.

Ennek két oka lehet: 1. A belkereskedelem illetékesei nem olvasnak kétnyelvű szótárt. 2. A *citrancs* szó talán mégsem a legmegfelelőbb.

A *citrancs* elnevezés – Lőrincze Lajos szavaival – jó, találó, könnyen leírható, nyelvficam nélkül kiejthető. Véleményem szerint a baj ott van, hogy ez a szó *nem találó.* A *citrancs* elnevezés a *citrom* és a *narancs* szó összevonásából lett. Vizsgáljuk meg tehát e három déligyümölcs jellemzőit nagyságra, színre, ízre nézve.

A citrom kisebb, citromsárga, savanyú. A narancs nagyobb, narancsszínű, édes. A „citrancs" mindkettőnél nagyobb, zöldessárga, kesernyés. A kesernyés gyümölcs tehát sem méretében, sem színében, sem ízében nem áll a citrom és a narancs *között.* Akkor mitől citrancs? Attól, hogy felvették a kétnyelvű szótárba?

Szerintem találóbb lenne a *kesernye* név, amely *ízes,* jó, magyar szó, könnyen leírható, nyelvficam nélkül kiejthető és találó is. Magában hordozza a *keserű* szó tövét, és összecseng egy másik gyümölcs nevével, a *cseresznye* szóval. És, ha a szerkesztőség is kívánatosnak tartja a *kesernyét,* küldjük el az Édes Anyanyelvünk e számát a Belkereskedelmi Minisztériumnak, amelynek munkatársai már eddig is sokat tettek a magyar nyelv tisztaságáért.

Makk Attila
(Budapest)

Újra *úgymond*

Az *úgymond* a mai köznyelvben – elsősorban az írásos nyelvhasználatban – kétféle, egymástól nem független értelemben szokott előfordulni.

Ritkábban egyszerű idéző főmondatként áll, s jelentése lényegében ugyanaz, mint az egyenes és függő idézetet bevezető *azt mondja, így szól* vagy egyéb kifejezéseknek; alakja és idézetbe ékelt helyzete állandó.

Gyakoribb az a szerepe, amelyben meggyöngül a megnyilatkozás-jellegre való utalás, s más tartalmak kerülnek előtérbe: „Ő, *úgymond*, mindent megtesz a családjáért." Kifejeződik benne a beszélő távolságtartása, sőt, legtöbbször ellenvéleménye a mondat valóságtartalmával kapcsolatban. Hasonló jelentésű tehát, mint az *úgyszólván* vagy az *állítólag*, azonban ezeknél többnyire gúnyosabb árnyalatot hordoz; talán leginkább a magyarított latin *kvázi* egyik jelentését közelíti meg. Az *úgymond* ebben a használatban már nemcsak egy idézetbe szőtt kötött formájú tagmondat, hanem egy abból összezsugorodott módosítószó. Formája és jelentése is az elsőként vázolt, valódi idéző főmondati jellegével függ össze, illetve abból ered.

A régi magyar nyelvben – így a XVI. században – még ismeretlen volt az *úgymond* módosítószói használata. Igen el volt terjedve viszont idéző főmondatként. Állhatott önállóan: a mondat formája s helyzete ekkor nem volt kötött: „Az Marſnac *(vg mond Achilles azon a' helen)* ſemi fegueret előttem el nem titkoltac" (Pécsi Lukács); „Azert, *vgy mondanac*, mert nem parancholta hoǵ imadgyuc" (Telegdi Miklós); „*vgy mõd a' Chriſtus Ieſus*. Bizony bizony mondom tűnektec: Valaki az én Igémet halgatytya..., annac őrec élete vagyon" (Heltai Gáspár). Legtöbbször azonban nem önmagában szerepelt, hanem egy másik idéző mondattal párhuzamban; az idézetbe ékelve (a latin *ait* és *inquit* hatását mutatva). Feladata – hosszabb szövegrész esetén – a visszautalás volt; figyelmeztetett rá, hogy az olvasó a szövegnek más síkján – ti. az idézetén – tart. Önállósága tehát meggyöngült; a kifejezés grammatikai funkciót öltött. (Ezt az is mutatja, hogy eredeti jelentésétől egészen távoli idéző igék mellé is odakerülhetett.) Alakja és helyzete pedig kötötté vált: „Miképpen ßent Dauid ínti őket...: Ne legyetec *vgy mond*, mint a' louac" (Heltai Gáspár); „Igy énekel a' ßent Ezekhias kiraly is: Iſa. 38: Wram, Ezekből, *vgy mond*, él az ember" (Heltai Gáspár). Ha az idézet rövid, a visszautalás jelentőségét vesztette (pl. az utóbbi mondatban is), s az *úgymond* használata formálissá vált.

(Csupán az érdekesség kedvéért: a *mondja, azt mondja* is állhatott így. Ennek is van nyoma mai nyelvünkben: a nem elsősorban idéző, hanem szintén visszautaló, sokszor formális *aszongya* beszélt nyelvi közbevetésben.)

Miről árulkodik hát a történeti visszatekintés? Arról, hogy az *úgymond*-nak, eredeti idéző funkciója mellett kialakult egy másik, grammatikai használata, amely azonban csakhamar formálissá (is) vált. A két szerep egymás mellett tovább élt, majd a formális, „üres" használat új jelentést szívott magába. Hogy ez mikor történt meg, arra nehéz volna válaszolni; értelmező szótárunk (1959–62) még nem tartja számon, de a kéziszótár (1972) és a Nyelvművelő Kézikönyv (1980–85) már említi.

Nyelvművelő irodalmunk azonban általában nem különíti el következetesen az *úgymond* kétféle használatát. Rendszerint egyszerű idéző mondatként, esetleg gúnyos színezetű (de szintén idéző!) mondatszóként szokták számon tartani. (Az előbbire ld.: ÉrtSz. 7: 28, Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen 412–4; az utóbbira: NymK. 2: 1135, ÉrtKsz. 1426.) Dezső Zsigmondné könyvének (A szellemi munka technikája 79) egyik szókincsvizsgáló tesztjében ugyan elválik, de egyenesen szemben áll egymással a kétféle használat, s helyesnek csak az idéző mondati szerep fogadtatik el. Kolben Györgynél fordított a helyzet (ÉdAny. 7: 2. sz. 4). Ő is szétválasztja a kétféle funkciót, de ő a módosítószói használatról ír helyeslőleg – ha nem is nevezi ekként –, s az idéző főmondati funkciót gondolja az előbbit megzavaró és ezért mellőzendő későbbi divatterméknek.

Én magam nem látok okot arra, hogy akár az idéző főmondati, akár a módosítószói szerep bármelyikét is elutasítsam. Úgy látszik, az előbbi forma enélkül is visszaszorulóban van, átengedve a terepet az utóbbinak. Úgy vélem, ha elválasztjuk egymástól a kétféle használatot, másképpen közeledhetünk a kifejezés formai kérdéséhez is, hogy tudniillik mindig alanyi ragozású, egyes szám 3. személyű alakban áll. Az 1930-as években Dengl János (Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 88) támadta, Zolnai Gyula (MNy. 39: 153–4) pedig védte az *úgymond* állandósult alanyi ragozását. A további évtizedek irodalma a kifejezés többes számú alanyra vonatkozó használatát kifogásolta (NymK. és Lőrincze: i. h.), illetve tudomásul vette (ÉrtSz.), vagy védelmezte (Kolben: i. h.).

Ha az *úgymond*-nak mint módosítószónak a létjogosultságát elfogadjuk, nincs okunk elmarasztalni azon formai jegyeit sem, amelyek mondatként való használatában agrammatikusak lennének. A módosítószó alaki kövület. Az ilyen használatú *úgymond* ma akként viszonyul a „Hadd látom, úgymond, mennyit ér A velszi tartomány" *úgymond*-jához, mint például a *talán* ~ *tán* az (úgy) *találom*-hoz, vagy a *hiszen* ~ *hisz* az (azt ~ úgy) *hiszem*-hez. Alkalmazását azonban – mint erre Lőrincze Lajos figyelmeztet (i. h.) – természetesen nem helyes a modorosságig túlzásba vinni, s olyankor is használni a szót, amikor fölösleges, sőt, zavaró lehet.

Dömötör Adrienne

Éber szemmel, füllel

KEGYELETES EMLÉKEZÉS?

Íme, még az Édes Anyanyelvünkben is fölbukkan a nyomda ördöge! Egyetlen vessző, és kegyeletes emlékezéssé válik a közlés.
(Édes Anyanyelvünk, 1987. 2. sz.)

Holczer József
(Kecskemét)

M. M. Bahtyin: A beszéd és a valóság

Filozófiai és beszédelméleti írásokat válogatott kötetbe Köncöl Csaba, a már több mint tíz éve elhunyt irodalomtudós, esztéta, művészetfilozófus és kultúrtörténész műveiből.

A tanulmánykötet elején az 1927-ben megjelent Freudizmus című munka áll, amely a freudista személyiségfelfogás és a freudizmusból kinövő kultúrfilozófia ellenében lép föl. A Nyelv, osztály, ideológia címet viselő írás Bahtyin beszédelméleti tanulmányainak összefoglalása. Nemcsak a nyelv eredetével, a nyelv mibenlétével foglalkozik, hanem a nyelv-

Olvasat

A köznyelv szókincsének állandó gyarapítói a különféle szaknyelvekből származó szavak. Ilyen például a posztókészítők nyelvéből már régen a köznyelvbe épült *kallódik* 'elveszik', vagy a közelebbi múltbeli *atom, röntgen, trafó* és még igen sok más. E napjainkban is erősen zajló folyamatot az magyarázza, hogy azok a dolgok, tárgyak, illetőleg fogalmak, amelyeket a csoportnyelvi beszélők használnak, a tárgyi és szellemi műveltség változásával gyakran szélesebb körbe is eljutnak. Az eredetileg csoportnyelvi szó tehát köznyelvivé (vagy azzá is) válik.

Némelykor az efféle változás nem kívánatos. Az írásom címéül már leírt *olvasat* főnév is szaknyelvi használatú, nyelvészek vagy más tudósok a rendszerint régi, nehezen vagy többféleképpen olvasható szövegnek avagy valamely szavának, szókapcsolatának valószínű hangzásbeli megfelelését szokták így nevezni. Értelmező szótáraink a jelentésleírás mellett – ezekből alakítottam magam is az iméntit – azt is jelzik, hogy az *olvasat* a tudományos nyelvben használatos. A magyar nyelv értelmező szótára példamondatokban mutatja be a szót: „Ennek a sornak többféle *olvasata* van"; „Ehhez az *olvasathoz* kétség nem fér". – A mintegy nyolcszáz éves becses nyelvemlékünknek, a Halotti Beszéd és Könyörgésnek is számos *olvasat*-a van. Némelyik nyelvtudós a saját föltevései alapján megállapított nyelvi alakot közzé is teszi, a Halotti Beszédnek a feltételezett egykorú kiejtés szerint, de a betűk mai hangértékével közreadott olvasatai (más szóval: olvasásmódjai) vannak.

A magyar nyelvészeti szakirodalom a fentieknek megfelelően él a tárgyalt szóval. Ha találomra fölütjük a Magyar Nyelv című folyóiratot, előbb-utóbb találunk példát: „Ugyanott azonban az *e, ee* betűk hangértékeinek összegzése már valótlan képet nyújt a kódex hangjelölési rendszeréről. Ennek következtében a példaszöveg *olvasatai* gyakran hibásak" (1979: 423); hasonlóképpen: „A tudomány emberei könnyen hozzáférnek a tárgyalt szövegemlékek *olvasatához*" (1982: 223).

Könnyű belátni, hogy valamely szövegnek vagy részletének olvasata bizonyos értelmezéssel jár együtt. Ez lehet az oka, hogy újabban nemcsak a szoros értelemben vett tudományos stílusban, hanem más stílusrétegekben is fölbukkan a szó. A Kritika 1987. márciusi számában ekként: „a szerkesztőség észlelte, hogy felületesebb *olvasat* esetén e tanulmány s az én cikkem között ellentmondást lehet felfedezni..." (7). Itt inkább az *olvasás* volna a megfelelő, ez egyaránt jelentene 'elolvasás'-t és 'megértés'-t. (Az is nyelvhelyességi gond, hogy az idézetben a szerző a körülményeskedő, hivataloskodó *olvasat esetén* névutós szerkezetet használja; egyszerűbb lett volna így: *olvasáskor*.) – A Nagyvilágban egy magyarra fordított esszében jól megfigyelhető, hogy az *olvasat* műszót 'értelmezés'-nek érti a fordító: „Az olvasó ... még ha felfigyel is a záró verssor lehetséges nominalista *olvasataira*, addigra már végzett a könyvvel, s már döntött is valamilyen más értelmezés mellett" (580). Ám még ez a jelentés sem hüvelyezhető ki a következő publicisztikai írásból: „A székházba jövet mindenféle *olvasat* járt az eszembe behívatásokról, berendelésekről, idézésekről. Igaz, ezek az olvasmányélmények egytől-egyig harmincöt-negyven évvel ezelőtti időket idéznek" (Élet és Irodalom, 1987. IV. 17. 16). Talán 'olvasmány(élmény)' a szó jelentése?

Végképp zavarba ejtő a Magyartanítás című folyóirat egyik cikkének szóhasználata: „a hermeneutikai iskola ... nem az »olvasatot«, hanem a »jelentést« akarja megközelíteni" (1986: 165). Mivel a hermeneutika jelenség- és jelrendszerek magyarázására és értelmezésére szolgáló tudomány, amelynek még Arisztotelész volt a megalapítója, nehezen érthető, hogy mit is jelent itt az *olvasat*.

Mi az oka annak, hogy az *olvasat* kilépett a szaknyelvi fölhasználás köréből; – nem az-e, ami (hadd vegyem korábbi példámat) a *trafó* köznyelvivé válásának oka, ti. hogy az elektromos feszültségátalakító nap mint nap használatos berendezés, műszer lett, s nemcsak szakemberek használta tárgy? Az *olvasat* szélesebb körű használatát más eredményezi. Az, hogy az idézett nyelvi közlemények szerzői át-áthágják írásaiknak a műfaj által kijelölt stílushatárait. Újságcikkben, esszében és másutt ezáltal – lehetséges: önkéntelenül – a tudományos stílus látszata keltődik. Ezt a stílust az értelmi jellegű kifejezés túlsúlya, az egyértelmű műszókincs, a világos és áttekinthető szerkesztésmód jellemzi egyebek mellett. Csakhogy ami a tudományos stílusban kívánatosan szükséges és elengedhetetlen, mert a tartalom és nyelvi megformáltsága kölcsönösen egymást támogatja a kifejezés érdekében, az más stílusrétegben „fönn az ernyő, nincsen kas" helyzetet teremt: a stílus ugyan a tudományosság jó módjára utal, a tartalomra ellenben (esetleg) a „nincsen kas" érvényes...

Az *olvasat* szót mind sűrűbb és egyre bizonytalanabb értelemben való alkalmazása lassan divatszóvá teszi. Ennek már-már a tudományos nyelvbéli következményei is észlelhetők, ebben is rátalálhatni a korábban egyértelmű műszó nem helyes szövegbe építésére. Az 1466-ból való Müncheni Kódexnak négy evangéliumát és ezeknek szótárát 1985-ben bocsátotta ki az Európa Könyvkiadó. A kötet belső címlapján ez áll: „Décsy Gyula *olvasata* alapján a szöveget sajtó alá rendezte...". A nyelvészeti szakirodalom viszont a kódexnak betűhű kiadásáról tud, vagyis a kéziratos könyv nyomtatásban való megjelentetéséről. Természetesen ehhez is kell az írásjeleket értelmezni, de ez nem olvasat. A szóban lévő kódexet Nyíri Antal szintén kiadta, s ő valóban közöl néhány olvasatmintát a betűhű kritikai kiadás hangos olvasásához (Budapest, 1971. 40–54).

Buky László

KI HINNÉ

a reklámozott japán ernyő kezelési utasításának sorozatos képtelen elválasztási hibáit látva, hogy az utasítás szövege magyar?

Beküldte: Tóth József Farkas, 1062 Budapest, Székely Bertalan u. 22.

T. Urbán Ilona

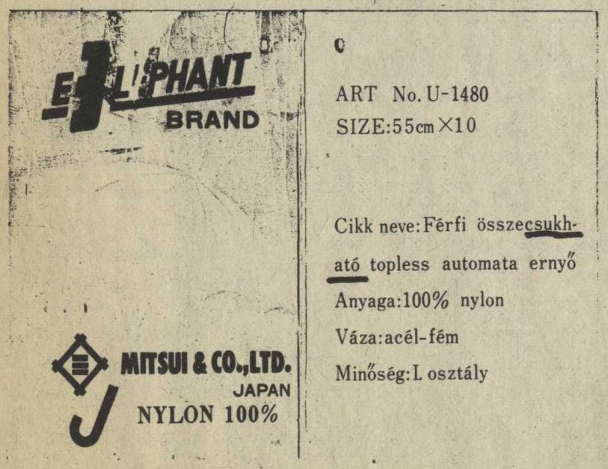

Petőfi Sándor: Még alig volt reggel...

A nagy versek hegyormok. Magasságukból a költő egész világa felragyog. A vakító fényben alig vesszük észre a kevésbé napsütött csúcsokat. Ilyen „bérci tető" Petőfi lírájában a Szeptember végén. „A lángsugarú nyár" és a „tél dere" sugalatában keletkezett vers utóhangja már kevésbé ismeretes. Pedig a koltói ősz elégikus dallama később is fölcsendül, új változatban ismétlődik. A vers keletkezése: Pest, 1847. december. Az év végén írta. Közvetlenül a minden esztendőt hagyományosan záró szilveszteri számadás előtt.

MÉG ALIG VOLT REGGEL...

Még alig volt reggel, már megint este van.
Még alig volt tavasz, már megint itt a tél.
Még alig, Juliskám, hogy megösmerkedtünk,
S már feleségem vagy, már rég azzá lettél.

Még alig hogy játszánk apáink térdén, s már
Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett...
Csak annyi az élet, mint futó felhőnek
Árnya a folyón, mint tükrön a lehellet.

Mi sem könnyebb, mint ennek a versnek a „mondanivalóját" megfogalmazni. „Az idő hogy lejár" – idézhetnénk a Szülőföldemenből. „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül..." – olvassuk Berzsenyinél. „Elhull a virág, eliramlik az élet" – halljuk a koltói ősz szerelmi elégiájában. „Rohan az idő..." – búgja a közhelyet a táncdalénekes.

De hogyan lesz a közhelyből egyedi remekmű? A vers olvasásakor ennek a csodatevésnek tanúi lehetünk.

A Szeptember végén ellenpontos dallamát halljuk itt is. *Még* alig volt reggel, *már* megint este van..." Az idő változását meghatározó szavak indítják, kapcsolják a mondatokat, a mulandóság énekét. A hangulati ellentétet a létige alakjai, a *van* és a *volt*, s két jelképes szó, a *reggel* és az *este* is erősíti. Természetes egyszerűséggel hullámzanak a tizenkét szótagos sorok. Szavakban, mondatszerkezetekben pontos a párhuzam. Csak a múló idő távlata nő. De nemcsak szélesül ez a képsor, a tárgyilagos, személytelen kijelentések után egyénivé, személyessé is melegszik:

Még alig, Juliskám, hogy megösmerkedtünk,
S már feleségem vagy, már rég azzá lettél.

Ne csak a vers dallamosságát fokozó betűrímre, az alföldi tájszólás egyetlen magánhangzójával éreztetett ízére, hanem a borzongató rímre is figyeljünk: ... *tél* ... *lettél*. A megismerkedés és a házasságkötés között máris elröppent egy esztendő. Ennyi személyesség, egyéni megjegyzés után a vers ismét az általános élmény magasába szárnyal a család, az otthon költőjének játszi, kedves képalkotásával:

Még alig hogy játszánk apáink térdén...

Erre a szelíd, meghitt képre a *már, maholnap* szavak nyomán felsejlő vég, a komor jövendő sem rímelhet fenyegetően. Ám a nagy szó itt is titokzatos, tabu, kimondhatatlan mindvégig. Az alkonyt, a tavasz ellentétét a gyermekkor kedélyes csendéletével rokon, szelíd, enyhítő ellenkép érzékelteti:

Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett...

Mint a jól fölépített gondolatláncban, végül a tanulság, a záradék következik. „Csak ennyi az élet..." – indul a kettős hasonlat... Igen, csak ennyi az élet – ismételhetnénk köznapi bölcsességgel. A betűrímeken lebbenő természeti kép a futó felhő víztükrön suhanó árnyát festi. Majd képváltás következik. A tájleíró versekből ismerős távlatok játéka. A felhők magasából ismét a földre, életközelbe ereszkedünk. Ez a könnyedén rögtönzött zárókép meghökkentő, képzeletmozdító. Futó felhő árnya. Tükröt homályosító, a létet vagy nemlétet bizonyító lehelet. Így zárul ez a lírai sóhaj, az élet és a halál, a szerelem és a mulandóság dala. Parányi gyöngyszem, de tükrözi az óceán mélységét és a felhők magasságát is. Petőfi művészetét.

Szablyár Ferenc

Éber szemmel, füllel

Kommentár nélkül

KEZELÉSI TÁJÉKOZTATÓ

Nyitás: A védőtokból kiemelt ernyőn az átfogó pántot kikapcsoljuk. A forgórészen elhelyezett négyszögletes patent részecskét benyomjuk, az ernyő automatikusan kinyilik.

Zárás: A nyitott állapotban megszáritott ernyőt a forgórészen elhelyezett négyszögletes patent részecske benyomásával visszatoljuk a helyére, mely a csukást rögziti. A huzat összehajtásával és az átfogópánt bezárásával visszahelyezzük a védőtasakba.

(Dunántúli Napló, 1985. VIII 31.)
Beküldte: Kökény Sándor, 1145 Budapest, Laky Adolf u. 48.)
Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

(Rá)Diókör és IC stúdió

(A diákrádiók elnevezéséről)

„Itt az iskolarádió!" – hangzik föl az iskolai szünetekben a bejelentkezés a hangszórókból, amelyeket a diáknyelv sok helyütt csak *falikutyá*-nak nevez. S a műsor elején a leghatásosabb bemutatkozás az, ha az iskola diákrádiósai (iskolarádiósai, sulirádiósai, ha úgy tetszik) néven nevezik magukat.

A diákrádiók nevüket általában az otthont adó iskoláról kapják, választják. Így a zalaegerszegi Ságvári Endre Gimnázium iskolarádiójának *Ságvári rádió*, a kisvárdai Császy László Szakközépiskolának *Császy rádió* a neve. Vannak olyan, ugyancsak az iskola névadójáról elnevezett diákrádiók, amelyek nevükkel nagyobb „testvérükre", a Magyar Rádió valamelyik műsorára emlékeztetnek. Ilyen a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Gimnáziumának *Kossuth rádió*-ja, vagy a ceglédi Kossuth Lajos Gimnázium *„Kis" Kossuth* diákrádiója. *Petőfi rádió* működik a kiskőrösi Petőfi Sándor Gimnáziumban.

A diákrádió-elnevezések között szép számmal találunk mozaikszavakat is. A furcsán hangzó *PÁGISZ rádió* nevének föloldása: Pattantyús-Ábrahám Géza Ipari Szakközépiskola, Győr. Az országban itt-ott számtalan *KERI rádió* található, amely alatt a kereskedelmi szakközépiskolák rövidítése rejtezik. Jól hangzó, de talányos név a *MÉSZI rádió*-é. Ez a miskolci Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakmunkásképző Intézet rövidítése.

Szerencsésebbek azok az elnevezések, amelyekben az otthont adó iskola jellege is tükröződik. A *Kertész zönge* egy kecskeméti, a *Gazdász stúdió* pedig egy gyöngyösi kertészeti, illetve mezőgazdasági szakközépiskolában szólal meg. A *Kertész zönge* elnevezés azért is tetszik nekem különösen, mert egy régies ízű, dallamos szót elevenít föl. A *zönge* a nyelvtudományban a beszédhangnak a hangszalagok rezgéséből eredő eleme, de régen jelentett zenei hangot, sőt dalt, költeményt is. Az *Iparihang* adása egy mátészalkai ipari szakmunkásképző intézetben hallható – szintén kifejező, jó név.

Egyéni ötletek alapján keletkeznek a fantázianevek. Ezek divatja is megfigyelhető egyes diákrádióknál. A siklósi szakmunkásképző intézetben a *Diák Szinkron*, a szolnoki ipari szakmunkásképzőben a *Fülelő*, a székesfehérvári műszaki szakközépiskolában a *Motor rádió*, a pásztói postaforgalmi szakközépiskolában a fiatalos lendületű *Randevú Szerviz* szólal meg. A *Diák Szinkron* eredeti, ötletes név, politikus, közéleti diákrádiót sejtet. A *Motor rádió* neve dinamikusságot tükröz, a postaforgalmiban működő *Randevú Szerviz* a fiatalok kapcsolatára, kapcsolattartására utal.

A híradás- és számítástechnika iránt érdeklődő diákok lehettek kitalálói az *IC stúdió* elnevezésének (Nagy Lajos Gimnázium, Pécs). Ez azért ötletes, kifejező név, mert a modern híradás- és számítástechnika elképzelhetetlen *IC* (*integrated circuit*, azaz integrált áramkör) nélkül. Legvégül nézzünk egy humoros diákrádiónevet! A nagykállói Budai Nagy Antal Szakközépiskola rádióját egyszerűen *Diókör*-nek nevezik. Ez a jól hangzó név szójáték eredménye: a *rádió kör*ből rövidült *diókör*-ré.

A Magyar Rádió történetében ünnepi esemény egy-egy műsor elnevezése. Legutóbb 1987. május 23-án, a rádiónapon került sor arra a fontos rádiótörténeti pillanatra, amikor a 3. műsort *Bartók rádió*-nak nevezték el. A diákrádiók esetében nem kevésbé fontos alkalom a névadás. Hiszen a jó név programot, célt is jelent, kifejez.

Balázs Géza

Diákok aranyköpései

Matematikát, fizikát, magyart és történelmet tanítok a dolgozók középiskolájának levelező tagozatán. Negyedévenkint vizsgáztatjuk a diákokat. A vizsgák nem csekély izgalommal járnak a tanár és a diák szempontjából egyaránt. Egy-egy mosolyt fakasztó elszólás föllazítja a feszült légkört.

Egyik diák az egyiptomi fáraókról szólva mondta: „Az első fáraó nem tudta egyedül művelni a földet, ezért birodalmat alapított". Egy másik tanuló szerint: „Bölcs belátással Ovidiust választották a pannóniai hadak vezérévé". Elmélyülten hajol a térkép fölé a harmadik: „Nem találom a térképen Pannoniust".

A HADVEZÉRRÉ ELŐLÉPETT OVIDIUS

Egyéb történelmi baklövések: Ismeretes, hogy az ugar ágból kezdett kialakulni a magyar nép; Árpád elsőszülött fia volt Attila; A márciusi tizenkét pont közül a tizenegyedik így hangzik: a politikai státusfoglyok szabadon bocsáttassanak, Táncsics Mihályt pedig vállukon vigyék ki a börtönből; Napóleon 23 évesen már Napóleon volt.

Hézagos természettudományi ismereteik is sok vidám percet szereztek a vizsgán. Például: Végtelenül vékony, végtelenül hosszú térüres térben vizsgáljuk az ellenállást; Levegőből is előállíthatunk energiát. Kedves megjegyzés született az örvényáramokra: Századunk nagy magyar tudósa, a kiváló és világhírű Kármán Tódor törvényt fedezett föl az örményáramokra.

Matematikából egy utolsó mentőkérdés: Mondjon egy számot 33 és 73 között. A válasz: 20. – Szöveges példa megoldása során többféle áru darabszámát kellett meghatározni: ruháét, cipőét, táskáét. Miután a felelő kiszámította a ruhák számát, büszkén kivágta: most keresem a cipőt!

Berényi Zsuzsanna Ágnes

*

Szent Istvánt Asztrik apát kente föl a trónra; IV. Béla várromokat épített; Zsigmond király biztosította a jobbágyok költekezési jogát; Dugonics nekitámasztotta hágcsóját a falnak, és fölmászott rajta; Mátyás király bevonult Podjebrádba; Mátyás egész nap kuksolt a bokorban, de csak nem jött a szarvas; Mátyás fiává fogadta Kálvin Jánost; A janicsárok belopakodtak Buda várába, ott nagyon elszaporodtak, és elfoglalták a várat; Zrínyi Miklóst a bécsi kamarilla által fölbőszített vadkan ölte meg; Zrínyi vitéz hadvezér volt: az egyik csatában lovát, a másikban süvegét lőtték ki alóla; II. Rákóczi Ferencet németnek nevelték, német nőt adtak hozzá feleségül, de hiába, mert mindez csak félig sikerült; Pázmány Péter szülei jezsuiták voltak; A szombathelyi egyetemen jezsuita apák tanítottak; Zrínyi Ilona bús özvegységében két fiúnak adott életet; Lorántffy Zsuzsánna számos törekvő fiúval szaporította a sárospataki kollégiumot.

Soós Károly

SZAKNYELVI BERKEKBEN

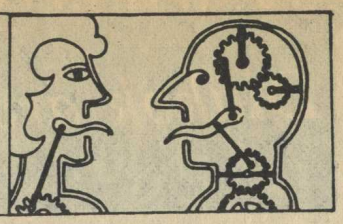

Monyorókerék

Néhányszor jártam a régi Vas megye nyugati, most az ausztriai Burgenlandban lévő vidékein, Felsőőr környékén és másutt, és feltűnt, hogy a helynevek milyen sok régi nyelvi jelenséget őriztek meg. Ilyen a Pinka folyócska mellett, Felsőőrtől délkeletre lévő falunak a neve is: *Monyorókerék* (német nevén: Eberau). Az azonnal feltűnik, hogy ez a név összetétel: *monyoró* és *kerék*, de hogy ezek mögött milyen mai szavak rejlenek, és hogy mit jelenthettek, annak már utána kellett járnunk.

A történeti-etimológiai szótár tájékoztat arról, hogy az itt szereplő *monyoró* a mai *mogyoró* szó régebbi alakja. Ilyenformán a *monyoró* utal a szó eredetére is: tudniillik a mai *mogyoró* a régi 'tojás' jelentésű *mony* elemnek az *-r* és *-ó* kicsinyítőképzőkkel ellátott alakja. A szóban lévő *ny* hangból aztán *gy* lett, mint például a *menyek* nyelvjárási formából a *megyek*. A *Monyorókerék*-beli *monyoró* – ezt viszont a Földrajzi nevek etimológiai szótárából tudhatjuk meg – mogyorócserjéssel benőtt helyre utal. A *monyoró* korábbi alakváltozata él két másik helynevünkben is: megőrizte a Baranya megyei *Monyoród*, illetőleg a Vas megyei *Monyorósd*, ez utóbbi települést 1930-ban Hegyhátszentmártonhoz csatolták.

És mit jelenthetett a *Monyorókerék* név második eleme, a *kerék*? Említett szótárunk így írja körül: 'körhöz hasonló alakú erdő'. Ennek pedig a következő a valószínű magyarázata. A *kerül, kerít, kering* igék *ker-* alapszavából *-k* névszóképzővel létrejött a *kerek*, illetve ebből úgynevezett szóhasadással különvált a *kerék* melléknév, többek között ilyen jelentéssel: 'nagy kiterjedésű, az egész látóhatárt betöltő'. Ez a melléknév aztán főnévvé vált. Azt a szemléletet, amelynek alapján a *kerek* és a *kerék* főnév felvette az 'erdő' jelentést, közelebb hozza hozzánk, ha arra gondolunk: akár sík területen, akár nagy vízen, tengeren, amit belátunk, azaz képesek vagyunk még szemünkkel felfogni – más szóval a látóhatár –, mindig kör alakú. Így vagyunk az erdővel is.

A körhöz hasonló alakú 'erdő' jelentésű *kerek* szó él *-i* képzővel megtoldva a Somogy megyei *Kereki* és a Hajdú-Bihar megyei *Nagykereki* helység nevében. És a *kerék* változatot őrzi – ugyanolyan jelentéssel – a Békés megyei *Méhkerék*.

Érdekes, hogy az itt említett *Monyorókerék* név – nem a jelzett burgenlandi területre vonatkoztatva – már az 1055-ből származó Tihanyi Alapítólevélben előfordul *munorau kereku* alakban.

Szathmári István

Azok a címek!

A sportlap első oldalán a messziről is jól látható „Mérlegen a magyar mezőny" cím fölé jóval kisebb betűkkel van odaírva, hogy „Ökölvívóranglista '86". Vajon mi a fontosabb: a figyelem fölkeltése vagy a pontos témamegjelölés? Adjon a cím rögtön egyértelmű útbaigazítást az írás tartalmáról, vagy pusztán hangzatos nyelvi megformálással csigázza föl az olvasó érdeklődését?

Ez is, az is. Csakhogy rövid, velős tájékoztatást nyújtó, ugyanakkor szellemes, figyelemkeltő címet adni szerfölött nehéz. Különösen akkor, ha az első oldalon levő címek a lap belsejében meghúzódó írásokra akarják ráirányítani a figyelmet. A figyelemkeltő jelleg előtérbe nyomulása miatt a hangzatosság követelménye érvényesül gyakran az érthetőség, tartalmasság, nyelvi (és nem csupán nyelvi) ízlés rovására.

Az alliteráció, vagy szókezdő betűrím, például nagyon hasznos stíluseszköze lehet a sportsajtó nyelvének: *„Vívóvikend"*, *„Villogtak* a *vendégek"*. De csak addig, amíg nem élnek vele vissza, nem folyamodnak hozzá túl gyakran, mint ezekben a címekben: *„Piquet-parádé* a *premieren"*, *„Pécsi parádé* a *parketten"*, *„Király* László *külön klasszist képviselt"*, *„Keservesen kicsikart két* ponttal a *középdöntőben"* és így tovább.

Még túlzóbbnak érezzük az efféle, szójátéknak szánt, de valójában inkább csak nyelv- és szemgyötrő címeket: „Újoncok *vigadtak* a *Vigadóban"*, *„Kincses kincset* ért". Olykor már a köznyelvi szóhasználat normáit is feszegeti az ilyen címadás: „A *felnőttek fölénye feldobta* a *fiatalokat"*.

Különösen óvatosan kellene bánni a tulajdonnevekkel *(Kincses, Király, Piquet)*. A *„Csapás* érte *Csapót"* például elég gyenge szójáték, de a *„Csapó* megint oda*csapott"* félrevezető is, hiszen az *odacsap* ige konkrét értelme: *üt* vagy *dob*, ezt pedig egy labdarúgó nem teheti büntetlenül a pályán; elvont jelentése pedig rosszalló, holott az írás arról tudósít, hogy Csapó jól játszott. A gólszerzés, akárhogy fáj is annak, aki a gólt kapta, mégsem *odacsapás!*

A tulajdonnévnek mindenáron való szójátékba kényszerítése nemcsak esztétikai érzékünket zavarhatja, hanem olykor még a szóban forgó személyekben is visszás érzéseket kelthet. Ezt olvastam nemrégiben egy labdarúgótudósítás fölött: *„Lakatos cipőjét találta meg a Mikulás"*. Inkább talán Lakatos találta el jól cipőjével a labdát! Nem kötelező a december 6-i mérkőzés kapcsán okvetlenül a Mikulást emlegetni, a gólt ugyanis nem ő hozta ajándékba, hanem a gólszerző és csapata harcolta ki.

Az sem világos, hogyan tarthat kulcsot kezében egy ökölvívó a szorítóban: „Török kezében volt a *kulcs"*. Azt viszont minden olvasó tudja, hogy az újpesti labdarúgók nem emberevők, bár *„Torkukon akadt a csabai"*. Nem biztos, hogy a csabai játékosoknak jólesik, ha a csabai kolbász jut róluk a cikkíró eszébe.

A találó, szellemes cím a közlés egyik fontos eleme, s különösen nagy jelentősége van napilapjainkban, amelyek amúgy is terjedelmi korlátokkal küszködnek. Egy kissé több figyelmet, finomabb ízlést, átgondoltabb nyelvi megformálást kérünk tehát a címadásban (is). Inkább legyen ez a cím kevésbé szellemes, mint hogy szellemes*kedő* legyen!

Seregy Lajos

NYELV ÉS ISKOLA

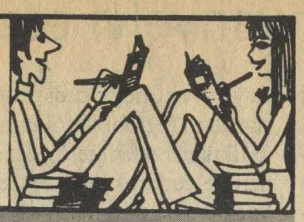

A diákok nyelvhasználatáról

Helyesen foglalnak állást a tantervek, amikor előírják, hogy a tanulók számára a *nemzeti nyelv* (az irodalmi nyelv és a köznyelv) *rendszerének normái* ne jelentsenek korlátokat, hanem inkább lehetőségeket közlésvágyuk kielégítésére, igazodóképességük próbáira. Idővel legyenek képesek különbséget tenni a nyelvhasználati változatok között. Kevésbé pártoljuk viszont egyértelműen azt a nyelvi réteget a maga egészében, amelyet az ifjúság nyelvének nevezünk, s amely rendkívül vegyes anyagot halmoz föl. Egyfelől ugyanis argóhordalékot foglal magában, s a durvaság és trágárság kifejezései szennyezik, másfelől azonban eredeti és szüntelenül termő képződmények dúsítják, amelyek igen változatos képzeleti és asszociatív hátterű, néha szinte művészi értékű leleményekkel lepik meg a fiatalokat figyelő embert. Amilyen mértékben elmarasztalja az iskola az elsőnek említett szavakat, annyira pártolja a képlátás eredeti, erkölcsi, sőt esztétikai fogantatású jelenségeit.

Ha van is abban kíméletlenség, ahogy a diákok gúnyneveket ragasztanak egymásra, ezekben is van „kifejező erő" – amikor például *Kodály* névvel illetik botfülű társukat, és *professzor*-nak nevezik a matekben teljesen tájékozatlant, meg aztán nyers humorral mondják társukra, hogy – idézem – *„Olyan iksz a lába, hogy csak két lavórban tudja megmosni"*. Szép számmal hallunk efféle leleplező rendreutasítást: *„Na, vedd le a lemezt"* vagy *„Nem kell púder"* azzal szemben, aki nagyképű; vagy a fecsegőnek ezt mondják: *„Beszélj a zsebembe, majd este tíz után kiválogatom"*. Nem szeretjük ugyan, ha a diákok az iskolát *kolostor*-nak, *fegyház*-nak, *börtön*-nek minősítik, amelyben a tanárok a *rabőrök*, akik *agytankolás* után *rabvallatásra* fogják a tanulókat, mégis tartalmaznak ezek a kifejezések valamit a kevésbé nemes, bár metaforikus kifejezés elevenségéből. Ezt a nyelvteremtő erőt érdemes pártfogásba vennünk, és színvonalasabb irányba terelnünk. Hogy ez sikerül-e, nem tudjuk. Tudjuk azonban, hogy az iskola falai között fegyelmezett beszédű tanulóink az iskolától néhány lépésre sokszor gátlástalanul használják a legdurvább kifejezéseket.

AGYTANKOLÁS

Figyelemreméltó, hogy egyszerre megszaporodnak a diáknyelvi elemek, amikor közeli kapcsolat jön létre köztük és valamely téma vagy eszköz között. A számítógép iránti feltörő érdeklődés sajátos szakköri zsargont fejleszt ki. Mivel mind ez ideig nem sikerült a számítógép nyelvét megmagyarosítani, a diákok úgy segítenek magukon, hogy az angol kulcsszavakat megtartják, de sajátos módon illesztik bele a magyar nyelvi rendszerbe. A gép például a *run* (ran) szóval érti meg a „futtasd a programot" utasítást, ezért ezt mondják: *„ranolom* (vagy *ranozom*) *a programot"*. Ha pedig a program futását megszakítják, akkor ezt a *break* (brék) feliratú gomb nyomásával teszik, vagyis ezt mondják: *„a programot brékeljük* (vagy *brekizzük*)". Olyan furcsa képződmények jönnek létre, mint a *lenyúzom* ige, amely a *new* (nyú) utasítás követését jelzi. Eképpen egy különös „pótnyelv" keletkezik, amely a bizalmasságot jól fejezi ki, de sajátságos torzszülötteket hoz létre, mint a kevésbé sikerült hobbinyelvek egyikének jelenségeit.

A nem kívánatos beszédfejlemények ellensúlyozására meg természetesen az anyanyelvi műveltség kibontakoztatására az iskola tervszerűen végzi feladatát azoknak az ismereteknek elsajátíttatásával, azoknak a képességeknek és készségeknek a kifejlesztésével, amelyek mind intellektuális, mind érzelmi téren a tanulók személyiségének egészséges formálását szolgálják.

Szende Aladár

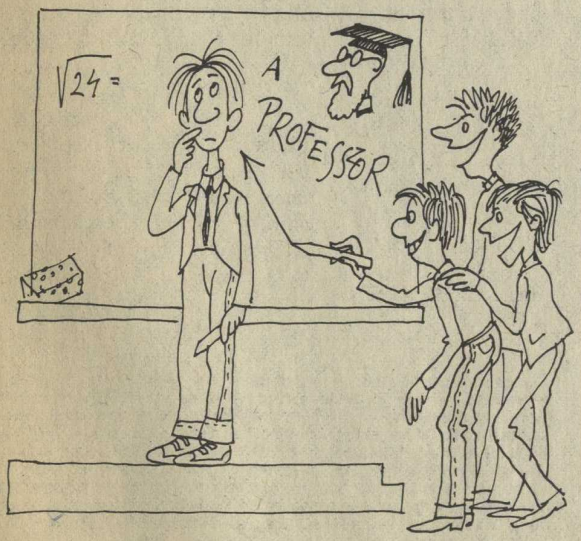

A PROFESSZOR

Tudatosítsuk az anyanyelvi eszményt!

Fiatalságunkat ma sok negatív, vagy legalábbis kétes értékű nyelvi befolyás éri, amely a környezeti hatások, a folytonos súlykolás révén sajnálatosan mély nyomokat hagy beszédükben és írásukban. A hatások rendkívül széles skálában helyezkednek el a bamba sláger- és reklámszövegektől a közhelyekkel, klisékkel teletömött, modoros tévényilatkozatokon vagy a pongyola, hadaró köznapi stíluson keresztül a durvaságba, trágárságba torkolló, utcai, baráti kör vagy már a család küszöbét is átlépő beszédmódig. Ezzel nem elegendő csupán a grammatikailag helyes közlést szembeállítani, hiszen az említett nyelvi hatások akár ilyen köntösben megjelenve is bőven vihetnek téves nyelvi ideálok felé.

A másik pólust, a példát, az ideált csak a *nyelvi esztétikum* láttathatja, éreztetheti meg a tanulókkal, amely legmagasabb szinten nyilvánvalóan a szépirodalmi nyelvben, azon belül is a költészetben van adva. Természetesen nem arról van szó, hogy ifjúságunk közlésmódját – mondjuk – Aranyéhoz vagy akár Illyéséhez akarnánk idomítani, hiszen ez sokféle okból értelmetlen, sőt lehetetlen törekvés volna. Arról azonban igen is szó van, hogy tudatosítsuk: van az anyanyelvnek a nemzet szellemi legjobbjaitól kiművelt, igényes, gazdag, stilizált, esztétikus, érzelemkeltő, eszményi változata is, amelynek ott kell lennie tudatuk mélyén, és ha nem lehet úgy követnünk, ha megannyi áttétellel érvényesül is, ott kell munkálnia bennünk, saját kifejezési igényeinkben.

A nyelvi nevelés e vonatkozásaiban sokat tehet a magyartanítás, ha szervesen kapcsolja az oda illő, a könnyű szerrel oda vonható nyelvesztétikai problematikát. Fontos eszköz e téren a nyelvileg igényes szépirodalom rendszeres olvasására szoktatás, ám korántsem elegendő. A legszebb költemény olvasása is csak pillanatnyi élmény lehet, ha nem vésődik be a maga valóságos, pontos formájában az emlékezetbe. Ezért kell nyomatékkal hangsúlyozni a memoriterek, elsősorban a versmemoriterek szerepét, mert a nyelvi esztétikumnak folytonosan visszazengően ott kell lennie emlékezetünkben. Nemzeti nyelvi ideálunk csak így élhet és hathat igazán bennünk.

Benkő Loránd

Az utcanév is lehet műemlék

Helytörténeti munkák, tanulmányok, cikkek sokszor szóvá tették már, mennyi a hiba, túlzás utcanévadási gyakorlatunkban. Ahogy nemcsak városaink, hanem falvaink külső képe is uniformizálódik, egyhangúvá és jellegtelenné válik, hasonló fantáziátlan divat vagy torz korszerűsködés jellemzi utcaneveinket is. Persze, ebben is Budapest jár az élen, ő adja a példát és a mintát a legkisebb falunak is. A régi, természetes, nép adta utcaneveknek (összefoglalóan így jelölve a különféle belterületi helymegnevezéseket) szemléleti, tárgyi alapjuk, jellemző szerepük volt, s így a település történelmének részei, beszédes dokumentumai.

A századforduló táján – nyilván a millennium hatására – a nemzeti nagyjainkról való hivatalos elnevezések áradata söpört végig az országon, eltörölve évszázados hagyományú, történelmi névemlékeket is. Azóta minden politikai és történelmi korszakváltás megismétli ezt a kampányt, sokszor újjal váltva föl az előző rendszer adta neveket. (Budapesten is nem egy olyan útvonal akad, amelyet egy emberöltő alatt háromszor-négyszer átkereszteltek.) Mindez elsősorban onnan ered, hogy személyek valóságos vagy híresztelt érdemeinek és emlékeinek megörökítésére az utcanév kínálkozik a legegyszerűbb, leggyorsabb – és legolcsóbb – megoldásnak. Ezért városaink és falvaink utcanevei a történelemkönyvből és az irodalomtörténetből kimásolt névjegyzékek sokszorozványai, s szerencse, ha némelyiküknek van valami helyi vonatkozása, kapcsolata.

A másik gépies névadási mód a földrajzi nevek tömeges fölhasználása, minden különösebb kapcsolat nélkül, tervszerűen csoportosítva, „bokrosítva" vagy ötletszerűen szétszórva. E két fő csoport mellett szinte elsikkad a névadás sok más lehetősége, forrása.

De elsősorban a hagyományos, történelmi nevek megőrzése volna fontos. Mindenki tud idézni példákat lakóhelyének vagy gyermekkora falujának, városának oktalan és jellegtelen névcseréire, amelyek törlik az emberek tudatából a múlt egy-egy emlékét, halványítják a történelmi folyamatosság eleven élményszerűségét. (Egy nagymúltú város utcanévtörténetét foglalja össze módszeresen és sok tanulsággal Péter László munkája: Szeged utcanevei. 1974.) Településeink fejlődése, terjeszkedése bőven ad lehetőséget új, „korszerű" nevek alkalmazására, de a régieket úgy kellene óvnunk, védenünk, mint a műemlékeket.

Kovalovszky Miklós

Éber szemmel, füllel

(Magyar Nemzet, 1986. X. 12.)
Beküldte: Káldy Mária, 1212 Budapest, II. Rákóczi Ferenc út 101.

Furcsa és érthetetlen! A titkokat *fel* lehet *tárni* vagy *fedni*, de *fellebbenteni* nem. A *fátyol* „szokott" valamiről *fellebbenni*, ha egy rejtélyes dologról valami hirtelen kiderül.

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

FELLEBBENTETT TITOK?

Ugyanez a személyiség — valamint a *The Washington Postnak* az értesülése — fellebbentette azt a titkot is, miszerint az amerikai kormány szintén hajlandó volna elfogadni a stockholmi konferencián augusztusban előterjesztett szovjet indítványt. Ebben Moszkva hozzájárult a szovjet haderő meghatározott európai hadmozdulatainak a légi ellenőrzéséhez. Az *Ahromejev* marsall, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnöke által előterjesztett elképzelés Washingtonban megosztotta a véleményeket; a külügyminisztériumban bizonyos kikötésekkel — például, hogy az ellenőrző repülőgépeket szereljék fel amerikai gyártmányú navigációs műszerekkel — elfogadta a tervezetet, a *Pentagon* azonban ellenzi a javaslatot.

BESZÉLNI NEHÉZ

Mozgalmunk híreiből

Hogy a „Beszélni nehéz!" rádióműsor (melynek ősszel léptünk túl a 300. adásán) országos mozgalmat indított és tart lendületben, arról lapunkban is szólunk évek óta. (Legutóbb Péchy Blanka: 1986/1. szám 12–13; Deme László: 1987/1. szám 10.) – Ennek az élő és terebélyesedő mozgalomnak egy országos és egy helyi – de semmivel sem jelentéktelenebb – eseményéről közlünk most egy-egy beszámolót.

(A rovatszerkesztő)

Újfajta „edzőtábor" – Tatán

A mozgalom megindulása óta hagyomány már, hogy a „Beszélni nehéz!" önkéntes munkatársai évente kétszer találkoznak egymással (ősszel a Rádió épületében, tavasszal egy budapesti iskolában), és kicserélik tapasztalataikat. (Lásd lapunkban: 1983/4. szám 11. és 1985/4. szám 8.) Maguk a megbeszélések másfél-két órásak, s előttük-utánuk még egy-egy órát beszélgethetnek kötetlenül a „nagy család" tagjai egymással. Ahogy nő a létszámunk, úgy érződik ez az idő egyre kevesebbnek az alapos tapasztalatcseréhez.

Minőségi ugrást jelentett tehát, hogy a Hazafias Népfront országos és Komárom megyei beszéd- és magatartáskultúra-gondozó bizottsága június utolsó hetében hatnapos tábort szervezett 35 „Beszélni nehéz!"-körvezető számára a budapesti KISZ-bizottság „Mező Imre" vezetőképző iskolájának tatai táborában. Szakmai segítője *Deme* László professzor volt, vezetője *Kővári* Edit, a TIT városi titkára. A körültekintő szervezés az igényes foglalkozások mellett jó lehetőséget nyújtott a személyes beszélgetésekre is.

Az ország minden részéből érkeztek körvezetők, pályakezdőktől pályavégzőkig; óvónők, általános iskola alsó és felső tagozatában tanítók, gimnáziumi, szakközépiskolai, szakmunkásképző intézeti tanárok, igazgatók, szaktanácsadók; társadalmi-politikai szervezetek vezetőségi tagjai, kulturális tevékenységek szervezői és vezetői. Volt, aki már a kezdet kezdetén bekapcsolódott, s jött, aki ezután fog majd „Beszélni nehéz!"-kört szervezni.

Az első nap ismerkedés volt, egymással és a mozgalom 11 éves történetével. A megkezdett beszélgetés egy rövid hajókiránduláson folytatódott. – A második napon Deme László mélyen bevilágított a máskor sajnálatosan rövid magyarázatok mögé, megmutatva a hibák észrevételének és javításának elvi és nyelvi hátterét. Délután bemutató foglalkozást láthattunk a komáromi Klapka utcai általános iskola körétől, *Böjthe* Andrásné vezetésével; majd meghallgattuk a „Beszélni nehéz!" aznapi adását, s együtt rágódtunk az új példákon. Élményt adott az esti program: *Magyar* József filmrendező mutatta be és elemezte legújabb (Időzített bombáink című) alkotását.

Szerdán délelőtt *Pintér* István, a kisújszállási 625. sz. ipari szakmunkásképző körvezetője tárta fel: hogyan szervezhetünk új tagokat köreinkbe, s főleg: hogyan szervezhetünk új köröket városunkban, megyénkben. (Korábbi felhívásuk 1987/1. számunkban 10–11.) Majd *Z. Szabó* László, a Kazinczy-versenyek döntőinek és a győri anyanyelvi táboroknak állandó szervezője szólt – pedagógusi, dramaturgi, irodalmári tapasztalatait ötvözve – beszéd és magatartás kapcsolatáról. – Az ebéd utáni városnézés irodalmi, képzőművészeti és zenei élményeket is nyújtott. Kedves meglepetés volt, hogy a közösen megtekintett tévéműsor, „A nyelv világa", táborunk egyik tagjának, *Kerekes* Barnabásnak szakkörét mutatta be. Este jó hangulatban idéztük fel a „Beszélni nehéz!" példamondatainak derűs oldalát az elmúlt évtizedből.

Csütörtökön délelőtt *Bagi* Ádámné, a szegedi Szirmai István Általános Iskola körvezetője mutatta be: hogy építhetők példamondataink a tanórák menetébe. (Summája olvasható ez évi 2. számunkban, 9.) Hasznos tanácsokat adott műsorunk anyagának rendszerezésére is. Utána *Wacha* Imre nyelvész kutató, a rádióbemondók „edzője" tartott érdekfeszítő előadást a kommunikáció nyelvi és magatartásbeli problémáiról. – A délutánt a komáromi Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola „Beszélni nehéz!"-körének bemutatója töltötte ki. A tábor pedagógus házigazdája, *Miklós* József vezette foglalkozás meghitt légköre, kedves természetessége megkapó volt. – Az esti program ismét élményadó volt: *Bánffy* György előadóestje, majd beszélgetés a művésszel.

A következő reggelen Kerekes Barnabás, a budapesti Györffy István utcai Gépíró és Gyorsíró Iskola körvezetője beszélt pedagógusi munkájáról, elérzékenyítve, de föl is lelkesítve hallgatóit. (Beszámolójának summáját e közlemény után olvashatják.) Majd *Szende* Aladár, az ismert nyelvész és pedagógus bocsátott közre egyet-mást gyűjtőmunkájának eredményeiből, jó humorral fűszerezve. – Délután csoportos beszélgetések folytak (iskolatípusok szerint), áttekintve múltat és jövőt. Este szakmai humorral tűzdelt záróműsor, majd hosszú beszélgetés követte az „utolsó vacsorát".

A szombati zárónap a csoportos megbeszélések eredményeinek, kívánságainak ismertetésével indult. Ekkor tisztelte meg jelenlétével a tábort *Péchy* Blanka művésznő, akivel ez alkalommal jóval több lehetőség nyílt a közvetlen és kötetlen beszélgetésre, mint a szokásos – szűkre szabott – közönségtalálkozókon. Ez is, a búcsú is, ünnepi hangulatúvá tette a zárást.

A szóban és írásban kapott megjegyzések közt viszatérő motívum az, hogy ezt a tábort állandósítani kellene. Bízzunk benne: talán más megye, más város is vállalkozik majd effélére, mert minden a rendszeres folytatással mélyül el. – Erre mutat a középfokú iskolák tanulóinak anyanyelvi tábora, melyet a győri Kazinczy Gimnázium épületében az idén már hatodszor szervezett meg Z. Szabó László. (Az 1984. éviről lásd a szerző beszámolóját: 1985/2. szám 13.) Ennek légköre nemcsak a magyar nyelv és irodalom művelését szolgálja, hanem a hazafias nevelést is. – Ha a „Beszélni nehéz!"-körök vezetőinek tábora is rendszeresednék, ez megsokszorozná a mozgalom önkéntes munkatársainak, elsősorban a köröknek, számát is, eredményeit is.

Miskolczi Margit

Pályadíjból – alapítvány

„Beszélni nehéz!"-körünk első két évéről nemrég számoltam be (1987/1. szám 11). Az idei, a harmadik, úgy érzem: ismét szót érdemel.

Mozgalmunknak a megindulás óta állandó problémája: miként lehet egy-egy iskolában felkelteni az érdeklődést a „Beszélni nehéz!" ügye

iránt; majd ennél is nehezebb feladatként: hogyan tartósíthatjuk azután tanulóink játék- és munkakedvét. Elmondom: mi hogyan próbálkoztunk.

Hatalmas segítséget adott, hogy körünk 1986 augusztusában Kazinczy-jutalmat kapott, amit a tanévnyitón nyújtottak át. Így elsőseink iskolai életük első napján értesülhettek arról, hogy van egy ilyen mozgalom, s aki jól dolgozik benne, könyvutalványt kaphat. Ezt a friss élményt erősítettem azzal, hogy a tanév elején minden osztályunkban tartottam egy 45 perces foglalkozást, ismertetve a mozgalom célját, a jelölésrendszert; s néhány példával érzékeltetve: mekkora jelentősége van a beszédművelésnek a gyakorlatban. Megmutattam szakköri naplónkat, melyben láthatók a műsorvezetőknek küldött leveleink másolatai s a mozgalmunkkal kapcsolatos eseményekről szóló beszámolók.

Majdnem minden osztályban akadt legalább egy-egy tanuló, akit megragadott a napló színessége, a jutalom lehetősége, a játék szeretete. S ezek az új „játszótársak" azután maguktól is „beszerveznek" újabbakat: a kör egész évben folyamatosan bővül. Volt tanulónk, aki a tanév utolsó heteiben kezdett beadni megfejtéseket.

Segítette tanítványaink folyamatos „bombázását" az a plakát is, amelyről bármikor leolvashatók a jelölések, az előző feladat megfejtése, az új feladvány, s (ez sem utolsó!) a legutóbbi forduló nyerteseinek neve. Voltak, akik e faliújságot böngészve kaptak kedvet a játékhoz (mert hiszen munka is, de játék is). Mások fantáziáját viszont annak a kis ládikának a titkos tartalma izgatta, amelybe a megoldási javaslatokat kell bedobni...

Jó propagandát jelentett, hogy iskolaújságunk 1. számában szakköröseink megjelentettek egy felhívást, s ebben csatlakozásra hívtak fel mindenkit. Egy másik írásban *Magyar* Ágnes számolt be arról, hogy mi vonzotta őt közénk. A további számokba is került egy-két cikkünk. Az év egy-egy napját az „anyanyelv napjává" nyilvánítottuk; kérve mindenkit: ne beszéljen trágárul, tartózkodjon a nyelvi és magatartásbeli durvaságoktól.

Házi feladatmegoldó versenyt hirdettünk. Ebben sokakat csábított a kéthetenként elnyerhető csokoládé-, illetőleg a negyedévenként kapható könyvjutalom. – De a legnagyobb segítséget minden ügynek a tanárok személyes példamutatása jelenti. S nálunk majdnem minden tanár „játszik" – ugyanolyan jutalmazási feltételekkel, mint a tanulók –, tehát kajánul meg lehetett kérdezni tőlük: mit produkáltak a legutóbbi fordulóban.

Egyszer-egyszer még kényszerítőnek látszó körülmények is támogattak bennünket. Az iskola történetében először, az idén háromfordulós házi Kazinczy-versenyt rendeztünk. Aki jól akart ezen szerepelni, rákényszerült, hogy megtanulja a „Beszélni nehéz!" jelölésrendszerének használatát, mert az írásbeli feladat egy mondat kiejtésjelölése volt. Az 52 fős versenyzői létszám mutatja, hogy ez a feladat nem vált riasztó tényezővé.

S az eredmények? – A tanév során az iskolánkban tevékenykedőknek több mint fele (kb. 130 fő) velünk játszott. Jó, hogy volt osztály, amelyik ragaszkodott hozzá, hogy zempléni kirándulásunk során eljuthassanak a széphalmi Kazinczy-mauzóleumhoz, és megkoszorúzhassák a sírt. Eredmény az is, hogy a II/B. osztály dolgozatot készített a KISZ pályázatára, a „Szép szó" mozgalom keretében. Többen megígérték: aki továbbtanul, új iskolájában is igyekszik majd kört alakítani. Úgy érezni: akik e mozgalomban részt vettek, soha nem feledkeznek meg arról a szép és közös munkáról, melynek ők is résztvevői voltak. E mozgalomnak – és tanítványaimnak – köszönhetem pedagógiai pályafutásom legfelemelőbb élményét is. A II/B. osztály, említett dolgozatával, II. helyezést ért el a KISZ pályázatán. A szakkör titkára közölte: bármekkora pénzjutalmat kapnak is, nem osztják szét, hanem felajánlják az iskolának. E „Felajánlás" valójában alapítvány, aminek értelmében pénzük egy-egy évi kamatját mindig az a tanuló kapja meg, aki – a közösség megítélése szerint – a tanév során a legtöbbet tette az anyanyelv ápolásáért, a beszéd- és magatartáskultúráért. A jutalom először az 1987/88-as tanév végén kerül átadásra.

Kerekes Barnabás

HELYESBÍTÉS

Legutóbbi (1987/3.) számunkban e rovatbeli cikkem első példájának, grafikai tévedésből, egyformára sikerült a „helytelen" és a „helyes" formája. A magyarázat utáni, tehát a „helyes" forma erre javítandó: „És az apai mosoly valóban azt tükrözte, hogy a fénykép így még kifejezőbb, még beszédesebb lett."

Deme László

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

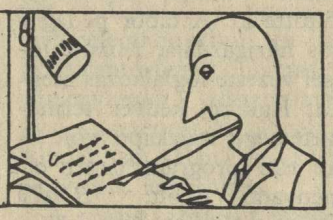

„Meg lett" vagy „meglett"

Főiskolai államvizsgán megkérdeztem egy tanárjelölttől, hogyan írná a *meg* és a *lett* szó kapcsolatát a következő mondatban; illetőleg szerinte melyik a helyes írásmódú mondat: *Munkánknak meglett az eredménye* vagy *Munkánknak meg lett az eredménye*. Ő az utóbbi, a különírásos formára szavazott. Másoknál is tapasztaltam, hogy bizonytalanok a helyesírásban, amikor az igekötőt közvetlenül egy létige *(van, volt, lesz)* követi.

Pedig nyilvánvaló, hogy a létigék sem lehetnek kivételek az igekötős igék ismert helyesírási szabálya alól: „Ha az igekötő közvetlenül saját igéje (vagy igeneve) előtt áll, egybeírjuk vele" (HSz. 131. pont). E szerint a fenti mondat is csak így helyes: *Munkánknak meglett az eredménye*. Hasonlóképpen csak az egybeírás a helyes a következő mondatokban is: *Az elveszett labda már megvan; Ha megvolna a pénz, nem volna gondom; Az előbb még megvolt a füzeted; Ha meglesz a lakás, beköltözhetünk; Mindent megteszek, hogy meglegyen a kívánt eredmény*. Ugyanígy egybeírandó az igekötő és az ige kapcsolata az ilyenekben is: *Megvan róla a véleményem; Megvagyok nélküle; Jól megvannak együtt; Megvan ez egy kiló is; Már megvolt az esküvő; Holnap meglesz a vizsga is; Mindenkinek meglehet a maga baja.*

Természetesen más a helyzet, amikor a létige nem az igekötőhöz tartozik, hanem önálló: *A labda meg van repedve*. Itt a *meg* igekötőt azért kell különírni a *van* igétől, mert nem ezzel, hanem a *repedve* igenévvel alkot szorosabb kapcsolatot. (Tartsuk szem előtt, hogy a magyar helyesírás – ahogy az új szabályzat 2. pontjában olvashatjuk – értelemtükröző írásrendszer!) Ugyanilyen okból írandó külön a létige az ilyen mondatokban is: *Pista meg volt fázva; Reméljük, hogy munkánkkal mindenki meg lesz elégedve; Évát is meg lehet érteni.*

Pásztor Emil

A kötőjelek divatja

Azt hinné az ember, hogy a nyelvi divatok gyors terjedése csak a szóhasználatra jellemző, mivel a beszédet nem regulázzák olyan egyértelmű kötöttségek, mint amilyenek az írásmódban eligazító helyesírási szabályok. Ha azonban az átlagos olvasásnál figyelmesebben veszünk szemügyre bizonyos réteg-nyelvi szövegeket – én ezúttal pedagógiai, lélektani és szociológiai tanulmányokból gyűjtöttem a példákat –, akkor azt tapasztaljuk, hogy a helyesírás felségterületére is behatoltak némely divatos jelenségek. Egy ezek közül a (kis)kötőjelnek unos-untalan, nemegyszer a szabályzat előírásaitól eltérő használata.

Ilyen szószerkezetekre figyeltem föl: *könyvekkel-segédletekkel való ellátás; a gyermek-szülő kapcsolatrendszer ellentmondásai; intoleráns-konzervatív attitűd; az iskola-nevelőotthon együttműködésével; szociális-kulturális területi hátrányok.*

A kötőjel alkalmazásának szerteágazó részleteiről az új szabályzat 262. pontja intézkedik, ám ezen kívül még huszonhárom paragrafusban találunk utalást, eligazítást a helyes használat módjára. Az említett példák nyelvtanilag a mellérendelő szókapcsolatok kategóriájába tartoznak. Ezek manapság jobbára úgy keletkeznek, hogy a beszélő (az író) a közlés során a kötőszót és a határozott névelőt lenyeli, minden bizonnyal az időnyerés szándékával.

Jelölésükkel kapcsolatban a szabálykönyv 100. cikkelye a következőképpen foglal állást: „Két, azonos szerepű toldalékkal ellátott szó alkalmi egységét újabban gyakran éreztetjük kötőjeles összefűzésükkel: *kínos-fájdalmas* (búcsú), *gazdasági-társadalmi* (változások), *nyelvi-stilisztikai* (elemzés), *kérő-esdeklő* (szavakkal), *sírva-nevetve* (ölelte át) stb."

Eszerint a mellérendelés felsorolásszerű szókapcsolatainak kötőjelezése szabályos eljárás, csupán az a fenntartás velük kapcsolatban, hogy „nem rokon vagy ellentétes értelmű tagokat ... ne írjunk vessző vagy kötőszó helyett kötőjelesen". Persze azért, aki ad valamit a magyaros stílusra, az írja vagy mondja (nem pedig írja-mondja) az általam említett szerkezeteket így: *könyvekkel és segédletekkel való ellátás; a gyermek és a szülő kapcsolatának ellentmondásai* stb.

Olvasószerkesztői munkám során – a kirívó esetektől eltekintve – már beletörődtem a kötőjeles írásmód térnyerésébe, annál is inkább, mert gyakran eszembe jutnak az irodalmi emlékek, párhuzamok, például Ady Endre szimbolikus jelentést hordozó (egyébként más nyelvtani fogalomkörbe, vagyis nem a mellérendelő szókapcsolatok közé tartozó) szóteremtései: a *jó Csönd-herceg*, a *héja-nász*, a *Köd-város;* illetőleg a szabályzat 262. paragrafusának b) pontja: „Szokatlan, alkalmi szóösszetételeknek kötőjeles írása a költői nyelv kifejezőeszköze: *rőzse-dalok, gyémánt-hitemet, köd-gubában, bogáncs-szívem, kő-iszonyatját, rokon-őrtüzek* stb."

Van a kötőjelek elburjánzásának viszont olyan fajtája is, amelyet egyértelműen hibásnak kell tartanunk; ez pedig az az eset, amikor kettőnél több szót kapcsol össze ily módon valaki. Elemző újságcikkekben mindennapos kifejezés a *társadalmi-gazdasági-politikai struktúra,* és a szakmai dolgozatokban is hemzsegnek a rossz példák: *a tanítás-tanulás-nevelés komplex feladata; önkontroll-önbizalom–éntudat szervesült egysége; irodalmi-művészeti-zenei nevelés.* Az Új Tükör ez évi 23. számából való az alábbi töredékmondat: „a *szabadság-egyenlőség-testvériség* jelszavát meghirdető francia forradalom óta még csak két évszázad telt el". Lám, úgy látszik, hogy a vesszőt fokozatosan kiszorítja a kötőjel a mellérendelő szókapcsolatok jelölésében.

– Maga az ilyen hibásan írott szókapcsolatok láttán füstölög – jegyezte meg nemrégiben egy budapesti gimnáziumi tanár –, mit szól ahhoz, hogy az országszerte ismert alsó tagozatos anyanyelv-tanítási kísérletnek ezt a nevet adta a nyelvészkedő szülőatyja: *nyelvi-irodalmi-kommunikációs kísérlet?* – Mit is mondhattam volna erre?

Lehet, hogy némelyek előtt pepecselésnek, bogarászásnak tűnik fel az olyan helyesírási aprómunka, mint a kötőjelek szabályszerű használatával való bíbelődés. Pedig nem az. Több annál. A világos közlés, a szabatos stílus erősítésének egyik eszköze. És mivel a stílus közismerten maga az ember, ezért etikai kérdés is.

P. Kovács Imre

Van-e Mátravidék, Tiszamente?

Naponta találkozunk ilyen intézménynevekkel: *Zagyvavölgye Mgtsz, Pestvidéki Gépgyár, Tiszamenti Lenin Termelőszövetkezet.* Egyetérthetünk-e bennük a földrajzi elemek írásmódjával?

A 11. kiadású helyesírási szabályzat szerint a tájegységek összetett nevét egybeírjuk: *Rábaköz, Sárrét, Tiszántúl, Mezőföld, Kisalföld, Nagykunság,* s tudjuk, hogy az ilyen, nagy történelmi hagyományú nevektől jelölt területeknek a földrajztudomány szerint pontos határai vannak.

Nem így állunk az *alja, köze, környéke, mente, vidéke, melléke* földrajzi közneveket tartalmazó szószerkezetekkel. A *Mátra vidéke,* a *Tisza mente,* a *Duna melléke, Szeged környéke,* a *Börzsöny alja* szintén kisebb-nagyobb területet jelöl, de földrajzilag ezek kiterjedését, határait nemigen lehet megszabni; pl. a *Tisza menté*-n érthetjük az ország északkeleti részét is, a Szeged környéki területet is, vagy akár az eredettől a torkolatig húzódó földcsíkra is gondolhatunk. A különírást nyelvtanilag az indokolja, hogy a birtokos szerkezet jelölt (az *-a, -e* birtokos személyjellel), a jelöltség pedig különírást eredményez. Ezért nincs egybeírt *Mátravidéke, Tiszamente, Dunamelléke* földrajzi nevünk, s ezért illik bele ebbe a sorba sok ilyen birtokos jelzős kapcsolat: a *Duna partja,* a *Maros ága,* a *Körös vize,* a *Bodrog kanyarulata,* a *Szamos hídja,* a *Mátra csúcsa.*

Az ilyen szerkezetekből a birtokos személyjel többnyire el is hagyható. Az így jelöletlenné vált viszony esetében azonban már kötőjellel kell az utótagot az előtaghoz kapcsolni: *Mátra-vidék, Duna-mellék, Szeged-környék, Duna-part, Maros-ág, Körös-víz, Bodrog-kanyarulat, Szamos-híd.* Egybeírt *Mátravidék*-ünk, *Dunamellék*-ünk azonban szintén nincs, ne csináljunk hát ilyet erővel a helyesírásban sem.

Ha *-i* képzővel látjuk el a *Mátra vidéke* alakulatot, a birtokviszony továbbra is megmarad, ennek megfelelően a különírás is, csak az *-e, -a* személyrag esik ki, és helyébe lép az *-i,* tehát *Mátra vidéki* lesz belőle. Hasonlóképpen: *Tisza menti, Duna melléki, Szeged környéki, Börzsöny alji.* Amikor ezek a formák beépülnek egy terjedelmesebb intézménynévbe, csak a kezdőbetűn kell változtatni, annak a szabálynak az értelmében, hogy az intézménynév minden elemét nagybetűvel kezdve írjuk. Vagyis: *Pest Vidéki Gépgyár, Tisza Menti Lenin Termelőszövetkezet, Zagyva Völgye Mgtsz.*

Sajnálatos, hogy maguk a névadók, illetőleg a jóváhagyó „illetékesek" nem ügyelnek jobban a helyesírásra egy-egy új név megalkotásakor. Ezért van annyi hiba a hirdetésekben, a telefonkönyvekben és a címtárakban egyaránt.

Bozsik Gabriella

SZEMLE

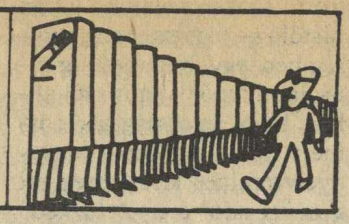

Iratszerkesztési és -fogalmazási tanácsadó

Szerk.: Deme László–Grétsy László
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

A közvéleményt a nyelvhasználat két területe foglalkoztatja leginkább: az idegen szavak és a hivatali nyelv. Ami az elsőt illeti, sem az Akadémia tárgyilagos iránymutatása, sem a hatósági rendelkezések nem hoztak eredményt: egyre tornyosodnak az idegen szók divathullámai. Valamivel biztatóbb a hivatalos nyelv állása: bár torzulásai – főleg a rádió és televízió „nyilatkozói" révén – széles körben terjednek, a forrásoknál, vagyis a hivatali nyelvhasználat irányító szerveinél és gyakorlati színterein már érezhető a tisztulás, egyszerűsödés, vagy legalábbis a megújulás szándéka.

A közösségi igény érvényesítése, a demokratizálás már rögtön a felszabadulás után jelszó-követelmény lett, de elfojtotta az új bürokrácia zsargonjának újdonsága. Évtizedek teltek el, mikor végre központi intézkedés tűzte ki célul a hivatalos nyelvhasználat reformját, s első, gyakorlati lépésként kiadták 1976-ban a Hivatalos nyelvünk kézikönyvét (második kiadása: 1978).

E szótárszerű munka mellé, amely szavak, kifejezések, nyelvtani formák helyes használatára ad konkrét tanácsot, a Hazafias Népfront ösztönző hatására – csaknem egy évtized múlva – megszületett az „elméleti" útmutató is, hogy megalapozza a hivatalok dolgozóinak szakmainyelvi műveltségét. Szerzői: Büky László, Deme László, M. Korchmáros Valéria.

Konkrét esetre vonatkozó tanácsot itt is a Betűrendes rész ad (Bíró Ágnes, Grétsy László és Kemény Gábor munkája). Ez voltaképp a Hivatalos nyelvünk kézikönyvének bővített, korszerűsített változata. Bő irodalomjegyzék zárja a kötetet, irányt mutatva további tájékozódáshoz.

Két megjegyzés. A hivatalos iratok hibáit bemutató szövegek és a javított változatok tanulságai szemléletesebben érvényesülnének, ha a két szöveg egymással szemközti oldalra került volna. – És végül: nem akadt senki, aki látatlanban elhitte, hogy e hasznos, de igénytelen külsejű könyv ára 256 forint.

Szilágyi Ferenc:

Sokféle neveknek magyarázatja

RTV – Minerva, 1987.

Előttünk egy 324 oldalas kitűnő névkönyv. A címét Ilosvai Selymes Péter könyvéből kölcsönzi. A névmutató szerint 470 utónevet tárgyal a népszerűsítés és a tudományosság szempontjából egyaránt kiválóan. A névszármaztatásoknál nemcsak ismerteti az utónevek eredetét, de azt is megtudhatjuk belőle, hogy a *Gambrinusz* söröző neve a *Jan primus*-ból, a *hobbi* pedig az angol *Robin Hobby* becenévből alakult ki.

Az ismertebb keresztnévviselőket is megemlíti: *Aletta* van der Meat, Apáczai Csere János holland felesége; Rásonyi *Leila*, Rásonyi László turkológus leánya; *Piroska*, Szent László királyunk leánya stb.

Áttekinti a keresztneveket népszerűsítő irodalmat is. Idézi tehát a költőt és verseit, így Ady Endrét *Lédá*-val és *Vazul*-lal kapcsolatban, Áprily Lajost az *Ábel*-nél és az *Alettá*-nál, Arany Jánost *Simeon*-nál, Csokonai Vitéz Mihályt a *Júlia, Lilla, Mária* és *Zsuzsanna* névnél, József Attilát a *Gáspár, Menyhért, Boldizsár*-nál, Juhász Gyulát a *Csanád* és a *Gellért* név tárgyalásakor, Kosztolányit az *Iloná*-nál és a *Máriá*-nál, Petőfit a *Júliá*-nál és az *Orbán*-nál.

Szót ejt a nevekkel kapcsolatos népmesékről (a *Fruzsina* névnél), régi kálvinista diákdalról *(Füköp)*. Azt is megemlíti, hogy a Mark Twain írói álnévben ne a Márkot keressük, hanem a *Mark twain!* hajós kiáltást (Jelezz kétszer!).

Részletesen tárgyalja az utónevekkel összekapcsolható néprajzi anyagot, köszöntőket, népi mondókákat (a *Gergely, Iván, Jakab, Mátyás, Orbán, Sándor, Simon* névnél). Nem feledkezik meg a gyermekversikékről sem, például az *Ádámnál* és *Évá*-nál; filmeket elevenít föl (*Irma*, te édes).

Sok becenevet is megemlít. Ilyen szempontból bővítést is jelent az eddigi névanyaghoz képest (Ucó = Judit).

A névgyakoriságnál a Magyar utónévkönyv 1967-es adatait veszi figyelembe. A névdivat néha persze túlnő ezeken a számokon: a *Krisztián* nevet például 1967-ben csak három gyermek kapta, 1972 és 1981 között azonban országosan 18 247.

Összegezésképpen: Szilágyi Ferenc névnapi szófejtője kitűnő tudományos szintű népszerűsítő könyv. Érdemes megvenni.

L. J.

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Először is az 1987. 2. számban közölt rejtvények helyes megfejtését adjuk meg.

I. Iker a divat. L. Irul-pirul. 2. Kézen-közön. 3. Eszem-iszom. 4. Ripsz-ropsz. 5. Apró-cseprő. 6. Dúl-fúl. 7. Izeg-mozog 8. Véges-végig 9. Akarva-akaratlan 10. Teng-leng. A kezdőbetűkből a rejtvény címe olvasható össze: Iker a divat.

II. Mi a foglalkozása? Retusőr. (Az adatlapon szereplő szavak mind ennek a foglalkozásnévnek a betűiből származnak, azaz ennek a részanagrammái.)

III. Író és műve. 1. Ha 2. Tárgy 3. Őz 4. Ő. Összeolvasva: Határ Győző. Regényének címe: Pepito és Pepita.

IV. Szótagrejtvény. 1. Énvelem 2. Atoll 3. Szófa 4. Bandita 5. Higany 6. Szekta 7. Nemtelen 8. Azovi 9. Csöndherceg 10. Bendzsó. A kezdő szótagokból összeolvasható mondás: Én a szóban hiszek, nem a csöndben.

V. Batsányi János a nyelvről. A nyelvek virágzása nélkül a tudományok s szép mesterségek sem virágozhatnak.

A legalább 70 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek jutalomkönyvet: Bagi Ádámné, Szeged, Rákóczi u. 50/B. (6725); Demeter Gabriella, Borsodnádasd, József Attila u. 8. (3671); Halmos Erzsébet, Tiszalök, Kossuth u. 104/a (4450); Jantos Rozália, Csanádapáca, Bem u. 1. (5662); Jordán Ildikó, Söjtör, Deák Ferenc u. 80/b (8897); Keserű Ferenc, Tiszaalpár, Kossuth u. 40. (6067); Királyné Víg Márta, Kunhegyes, József A. ltp. B/2 (5340); Lukács Mihály, Kazincbarcika, Augusztus 20. tér 5. (3700); Mezey László, Debrecen, Hajdú J. u. 17. VII/58 (4032); Szerényi Antalné, Budapest, Rozs u. 11. (1045).

A Pontozó új feladatai

I. **Igék – testrészekből.** Az itt következő meghatározásokra könnyen válaszolhatnak olvasóink, ha nem tévesztik szem elől, hogy mindegyik megtalálandó ige egy-egy testrésznevünk *-l* vagy *-z* képzős származéka (mint *fej→fejel*). Minden jó válasz 2 pontot ér, összesen tehát 20 pontot lehet szerezni.

1. Titokban figyel: .....
2. Beteget kúrál: .....
3. Férfi és nő hosszasan összenéz: .....
4. Fáradságot nem kímélve megy ide-oda: .....
5. Nagyhangúan felesel: .....
6. Kész elviselni: .....
7. Szeret: .....
8. Duzzog: .....
9. Mellébeszél: .....
10. Cipője sarkát összeütve hajlong: .....

II. **Író és műve.** Egy kortárs író nevének és egyik kötete címének betűit szedtük ábécérendbe. Ki az író, és mi a drámákat tartalmazó kötet címe? (Megfejtése 15 pont.)

AAA ÁÁÁ DD E G H I NNN Ő RR SS TTT Ü V

III. **Szétdarabolt szólások.** Nyolc szólást szótagokra bontottunk, majd a szótagokat betűrendbe sorolva írtuk le egymás után. Olvasóinknak az a feladatuk, hogy a szótagtéglákból rakják ki az általunk szétdarabolt szólásokat. Könnyítésül két dolgot elárulunk. Az egyik: mindegyik szólás jelentése kb. ez: valahonnan megszökik, megfutamodik, elillan. A másik: a nyolc szólás közül négy széltében-hosszában használatos, közismert forma (ezek együttes szótagszáma 19), a másik négy ellenben tájnyelvi (ez utóbbiak összesen 25 szótagból állnak). A helyes megfejtésért szólásonként 3, összesen tehát 24 pont jár.

A-A-A-A–CSÍ-DE-DI-E-EL-EL-GÉR-HA-HÚZ-JA-JÉT-JÓ-KE-KET-KOT-KÖ-KÖ-LAJ-LÉP-LET-NYÚL-O-OLD-OLD-PASZ-RA-RE-REST-RŐF-RŐL-SZE-SZÉL-SZUST-TAT-TE-TI-U-VÁLT-VESZ-ZA

IV. **Jön vagy megy? Mindkettő!** Azt szokás mondani, hogy a *jön* általában a beszélő felé tartó mozgásra, a *megy* pedig a beszélőtől vagy a helyszíntől való távolodásra utal. Ez a megállapítás sok esetre valóban érvényes, másokra azonban valamilyen okból nem. Rejtvényünkben öt olyan mondatot közlünk, amelyek mindegyikében megtalálható a *jön* is és a *megy* is, ráadásul mindkettő ugyanazzal az igekötővel – mint pl. *szétjön, szétmegy* –, s a mondatok mégis kifogástalanok, sőt így érthetők igazán. Persze ahhoz, hogy valóban érthetők legyenek, olvasóinknak rá kell találniuk a megfelelő igekötős formákra, ezeket ugyanis csupán kipontoztuk. A helyes megfejtésért mondatonként 2, összesen 10 pontot adunk.

1. Mire.....a csalásra.....az összes pénze.
2. Ma minden.....,még a tej is.....
3.....az eredmény, de sajnos már ..... a fejemből.
4. Ő is.....a tréfába, s igen hamar ..... a játékba.
5.....hozzám a barátom, ... tőle a vérnyomásom.

V. **Kölcsey a nyelvről.** A Himnusz szerzőjének Parainesis című, éppen 150 esztendővel ezelőtt született művéből idézünk egy ma is megszívlelésre méltó megállapítást keresztrejtvényünk vízszintes 1., 17., 31. és függőleges 16. sorában. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont.)

*

Az e számunkban közzétett rejtvények együttes értéke 94 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1988. február 15-ig kell beküldeni a következő címre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest 1906, Pf. 62.

Minden kedves megfejtőnek jó szórakozást kívánnak a közölt nyelvi feladványok szerzői:

Grétsy László–Neumann Edit (III.)
Miskolczi Margit (IV.)
Rózsa Ibolya (II.)
Rozslay Györgyné (I.)
Schmidt János (V.)

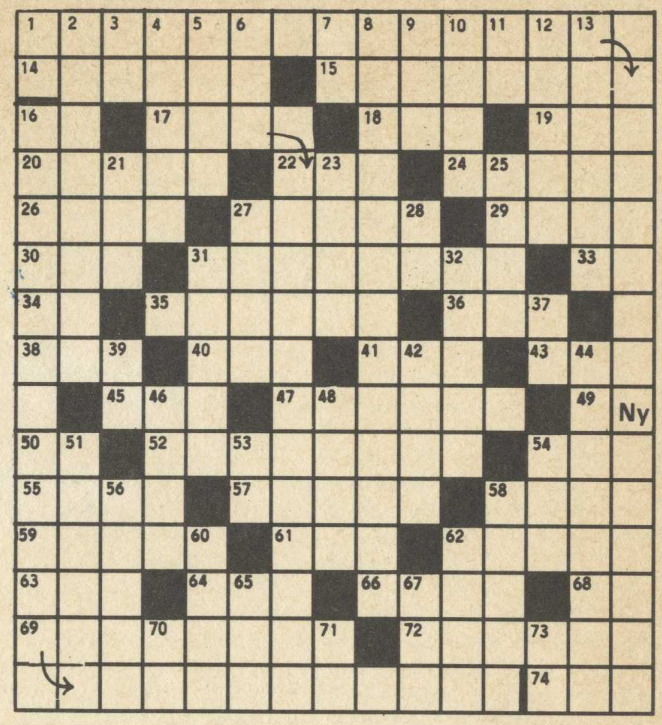

KÖLCSEYT IDÉZZÜK

VÍZSZINTES:

1. *Kölcsey Ferenc gondolatának első része (zárt betűk: B, A, I).* 14. Kikötőváros a Fülöp-szigeteken. 15. Sír is van ilyen. 16. Előd, ford. 17. *A gondolat második része (zárt betű: Y).* 18. Betűtípus. 19. ...Bahadur Sasztri; indiai politikus volt. 20. Alapvető. 22. Stignani olasz operaénekesnő személyneve. 24. ...-picike. 26. Élő szervezet. 27. Angol egyetemi város lakója. 29. Pan komikustársa. 30. A máj váladéka. 31. *A gondolat harmadik része.* 33. Dunántúli Napló. 34. Asszonynevek végén áll. 35. A középső bábokat leütő gurítás a tekében. 36. Lármás jelenet. 38. Goldberger Sport Egyesület, röv. 40. Az ábécé utolsó betűje, kiejtve. 41. Áronka. 43. Fohász. 45. Fél tucat. 47. Pál lesz, ha megnő! 49. Kenyérszelet! 50. Zenei hangok. 52. Asztali sport. 54. Wales közepén mindig van ebből a sörből! 55. Vérrel való kapcsolatra utaló idegen előtag. 57. Távközlési berendezés. 58. Testrész. 59. Ilona rokon neve. 61. ... Lanka; állam az Indiai-óceánban. 62. A szabályokhoz túlzottan ragaszkodó. 63. Konyhai edény. 64. ... Taylor; filmcsillag. 66. Olimpiai bajnok szovjet kalapácsvető. 68. Néma tanú! 69. Bekebelezés. 72. Miatta, érdekében, a régi költők szavával. 74. Albán pénzegység.

FÜGGŐLEGES:

1. Te és te. 2. Magasabb rendfokozat elérése. 3. Lohadni kezd! 4. Fülig ...; Rejtő Jenő regényalakja. 5. Ősei. 6. Peruban fizetnek vele. 7. Kijárat része! 8. Megújhodik. 9. A tallium és az oxigén vegyjele. 10. Ottóka. 11. Fecskefark! 12. Bizonyossággal mond. 13. Sikerül a kapura lövés. 16. *Kölcsey gondolatának negyedik, befejező része (zárt betűk: E, T, É).* 21. Fríz férfinév, női párja az Enna. 23. Rendező, dramaturg (László). 25. Madarak szerve. 27. ..., az is operett (tévéműsor volt). 28. Világrész! 31. Kossuth-díjas bányamérnök (Péter, 1885–1965). 32. ... káka; sós tócsákban tenyésző növény. 37. A két végén ízleli! 39. A bosszankodás egyik szava. 42. Hazai kötszerművek. 44. Az oldalánál. 46. Díjért folyó verseny az egykori görögöknél. 48. ... és Issza; Dzsibuti korábbi neve. 51. Csatasorba rendeződik. 53. Űrmérték, röv. 54. Athéni lételem! 56. A Micimackó írója (Alan Alexander). 58. A Nyeman folyó német neve. 60. A föniciai ábécé a betűje. 62. Amely időre. 65. ... de France; vidék a Szajna mellékén. 67. Élet. 70. Ágynemű belsejében van! 71. Testrész! 73. Üres tál!

POSTALÁDA

Száraz virág – szárított virág. Id. Ali Ferenc – 6771 Szőreg, Magyar u. 95/B – azt kérdezi, mi a különbség a *száraz* és a *szárított virág* között.

A *száraz virág* köz- és irodalmi nyelvünkben általában 'elszáradt virág'-ot jelent. Az üde, pompázó vágott virágból néhány nap múlva hervadt, *száraz virág* lesz. A gyökeres, cserépben vagy kertben élő virág is lehet száraz, amikor ugyanis nem kap elegendő nedvességet a föld, a növény szára, levele, virága ki nem szárad ugyan, de fonnyadt, lankadt, hervadozó lesz. A száraz virágú, hervadhatatlan szalmavirágot is szokták *száraz* virágnak nevezni, ez ugyanis tövén is, levágva is száraz, sötét levelű disznövény.

Láthatjuk, a *száraz virág*-nak többféle jelentése él nyelvünkben. A *szárított virág*-ot ritkábban használjuk. Ez szótáraink alapján: 'szárítással tartósított virág'; napon, préseléssel vagy más, biológiai eljárással szárított virág. A mindennapi nyelvben leginkább a *préselt virág*-ot jelenti.

Heltainé Nagy Erzsébet

Gauss-szal vagy Gausszal? Hogyan kell helyesen leírni azoknak a szavaknak, neveknek a *-val, -vel* ragos alakját, amelyek két *s*-sel jelölt *sz* hangra végződnek? – kérdezi Bauer Iván, 1016 Budapest, Mészáros u. 16.

A magyar helyesírás szabályainak új, 11. kiadásában valóban nem található meg a kérdezett névalak, a Helyesírási tanácsadó szótárban azonban igen, mégpedig *Gausszal* formában. Ez az alak – úgy véljük – sajtóhibás, hiszen három azonos mássalhangzóbetű teljes egybeírása igen szokatlan helyesírásunkban. Más ilyen végződésű tulajdonnév és köznév *-val, -vel* ragos alakjának az írása is azt mutatja, hogy a *Gauss-szal* írásforma a helyes. Így például a szótár 642. oldalán látható *Strauss-szal* toldalékos alaké, vagy pedig a 641. oldalon lévő *stewardess-szel* főnévé. A nemsokára elkészülő új tanácsadó szótárban már bizonyára a megnyugtatóbb *Gauss-szal* névalakot találjuk.

T. Urbán Ilona

Alaki egyeztetés – értelmi egyeztetés. Dr. Juhász István – 982 01 Safárikovo (Tornalja), Béke u. 48., ČSSR – kérdésére a következőket válaszoljuk:

Csakugyan igaz, hogy nyelvünkben alaki egyeztetéssel az egyes számú alanyhoz egyes számú, a többes számú alanyhoz pedig többes számú állítmány járul *(a diák tanul – a diákok tanulnak)*. Az értelmi egyeztetés jegyében azonban azokhoz az alakjuk szerint többes számú főnevekhez, amelyek egyetlen egységes, illetőleg egyedi fogalmat fejeznek ki, egyes számú állítmányt kell kapcsolnunk. Így például a következő tulajdonnevek mellett csak egyes számú állítmány állhat: *Amerikai Egyesült Államok, Csepel Vas- és Fémművek, Lenin Kohászati Művek, Hajdúsági Iparművek, Magyar Optikai Művek, Magyar Államvasutak, Mérésügyi Közlemények, Országos Érc- és Ásványbányák, Mikrokémiai Ipartelepek*. A rádióban hallott hír szövege tehát nem volt hibás.

Felde Györgyi

Kötőszók szórendi helye. Wehner Igor – 1027 Budapest, Folyondár u. 30/B – szórendi kérdésekre kér választ levelében.

Örülünk, hogy ennyire érdeklődik anyanyelvünk kérdései iránt. Az Ön által említett Brisits Frigyes magyartanárnak és irodalomtörténésznek egyaránt kiváló volt. A nyelvhasználat azonban változik, a kutatók időnként módosítják a felfogásunkat: kiderítik, hogy egyik-másik nyelvhasználati szokásunknak nincs igazán tudományos alapja, hanem előítéletből, tévedésből táplálkozik. Körülbelül 50 évvel ezelőtt valóban megkívánták, hogy bizonyos kötőszók *(ugyanis, azonban, tehát)* a második helyen álljanak a mondatban. Akik így nevelődtek, ma is ezt érzik szépnek. Ilyen szabály most nincs. Kevésbé merev, sokkal közvetlenebb lett a beszédünk. Van persze olyan kötőszó, amelynek helye jelzi a tagmondatok viszonyát. Ilyen például a *pedig;* mellérendelő ellentétes mondatban a második helyen áll: Tibor beszélt, Mária *pedig* csak hallgatott. Megengedő mondatban a tagmondat élén található: Tibor csak beszélt, beszélt, *pedig* Mária hallgatott. – A *na most* néhány évtizede jelent meg, főleg az előadói stílusban. Többnyire nem pusztán töltelékszó, nem önmagát biztatja a szónok, a beszélő, hanem tagolja, szerkeszti vele a mondandóját. Érzékeltetheti, hogy továbbhalad, valami fontos következik, összefoglal utána. Ezért nem mindig hiba, de a stílust ronthatja az unos-untalan ismétlés, és modorossággá válhat. Bármelyik, önmagában kifogástalan szónak árthatunk, ha folytonos ismétléssel lejáratjuk, és más jó kifejezéseket kiszorítunk vele.

Egedy Mária

A Rétes családnév eredete. Honnan származik a *Rétes* családnév? – kérdezi Rétes Zoltán, 1039 Budapest, Kabar u. 8.

A *Rétes* családnév eléggé ritka. Eredete valószínűleg a *rétes* főnévvel függ össze. Jelentése tehát rétessütő, réteskedvelő vagy a *rétes*-sel másképpen kapcsolatban álló személy lehet. Felvetődött az is, hogy a *Rétes* családnév réten dolgozót, réti munkást is jelenthetett. Ez azonban nem valószínű. Ilyen jelentésben ugyanis a *Réti, Réthi, Réthy* alakú családnév elég gyakori, réti munkás jelentésű *rétes* főnevet pedig nem mutathatunk ki. A családnevek – a névmódosulásoktól és -módosításoktól eltekintve – mindig létező köznévből származnak!

Hozzá kell az eddigiekhez tennünk, hogy a *Rétes* családnév már 1337-ből kimutatható a Zichy család okmánytárából *Rethes* írott formában. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hazai német *Reteschdorf* falunevet sem, amely a magyar *Rétes* községnév megfelelője, és a régi Nagyküküllő megyében fordul elő. Ennek a névnek az előtagját a németben *rétes*-nek ejtik. Valószínűleg személynév. Ugyanennek a falunévnek a román nyelvű megfelelője *Retiș*. Számításba jöhet még a régi Temes megyei *Réthely* község román *Retiševo* neve is, mely valószínűleg szláv eredetű. Ezeknek a neveknek a származtatásához persze településtörténeti és névadástörténeti adatok is szükségesek lennének.

A *Rétes* családnév származtatása tehát több megoldást rejt magában. Nem kimutatható köznévi szóalakból azonban semmiképpen sem származhat.

Ladó János

Takács–Nagy kvartett. Vinnai Mihály – 1164 Budapest, Georgina u. 39. – levelében hibáztatja a címül írt együttesnevet.

Félreérti Ön a *Takács–Nagy kvartett* elnevezést, amikor azt gondolja, hogy az együttes kéttagú. A *kvartett* (= négy énekhangra vagy négy hangszerre írt zenei mű; illetőleg: négy zenészből vagy négy énekesből álló együttes) köznév mutatja, hogy négy tagból álló művészegyüttesről van szó. Az más kérdés, hogy hány elemből álló nevet viselnek. A *Bergendy-*, az *Illés-együttes* is többtagú, vagy például a *Tátrai-vonósnégyes* esetében sem csupán a névadóból áll a muzsikusgárda.

Felde Györgyi

Haszonfa. Jákói J. Attila – 2193 Galgahévíz, Zalka u. 22. – levelében a *haszonfa* jelentése iránt érdeklődik.

A *haszonfa* erdészeti szakkifejezés. Olyan fát jelöl, amelyet gazdasági hasznáért – például fakitermelés céljára – termesztenek, tehát nem pusztán árnyat adó lombjáért. A *haszon-* előtag más esetekben is hasonlót jelöl. *Haszonállat* lehet például a szarvasmarha, a juh, a sertés, de nem az a kutya, még akkor sem, ha házőrző, vadász- vagy éppen terelőkutya. A növények között is külön csoportot alkotnak a gazdasági hasznukért termesztett *haszonnövények*.

Felde Györgyi

Áskál – áskálódik. Hermann Imre – 1113 Budapest, Ábel Jenő u. 1. – érdekes szóhasználatra figyelt fel a Diákfélóra egyik régebbi műsorában.

Régen az *ás* igéhez kapcsolt *-kál* gyakorító képző fejezte ki az átvitt értelmet is. *Áskál* annyi volt, mint: 1. áskálódik (1604); 2. ásogat, vájkál (1630). Valószínűleg a „vermet, árkot ás valakinek, valaki alá" szókapcsolat fejlesztette ki az elvont jelentést. Később azonban ezt az alakot háttérbe szorította a visszaható képzős *áskálódik* ige, csupán egyetlen jelentésben: fondorkodik, intrikál valaki ellen. Bár nyelvbotlásra is gondolhatunk a kérdéses szövegben (az *áskál, ásogat* helyett), inkább hisszük azt, hogy szándékos tréfáról van szó; a diákok ugyanis nagyon kedvelik az efféle „szótévesztéseket", gyakran hallunk tőlük ilyeneket. Feltehetően sajátos hangsúllyal éreztette is a beszélő, hogy szokatlan szerepben használja a kifejezést. Írásban idézőjelbe szoktuk tenni ezeket a szavakat.

Egedy Mária